

Fig. 1. Kirken i landskabet. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church in the landscape.*

SKOVBY KIRKE

SKOVBY HERRED

Skovby er nævnt første gang o. 1300 (»Scogbü«), og derefter løbende igennem senmiddelalderen.[1] Selve kirken er omtalt indirekte 1376 i forbindelse med sognepræst Johan von Hostedes køb af jord,[2] ligesom kirkens sognepræster er omtalt blandt andet 1387 og 1390.[3] Kirken var viet til den hellige Morten (*værnehelgen*).[4] Som alle herredets øvrige kirker betalte Skovby 15 mark ved landehjælpen 1524-26.[5] 1574 fik kirken tilladelse til at bruge kronens del af tienden på at reparere bygningen.[6] Kirken tjente som krudtkammer under krigen 1848-50 og kunne først tages i brug igen i sensommeren 1851.[7]

Ejerforhold. Kirken var i kronens eje efter reformationen 1536 og frem til 1679, da den sammen med Hårslev Kirke blev afhændet med kaldsret til Erik Banner til Oregård; Skovbys kirketiende udgjorde da 30 tdr. hartkorn.[8] Siden blev de to kirker afhændet til amtmand Didrik Schult til Christiansdal, der 1694 solgte dem til biskop Thomas Kingo.[9] Allerede samme år solgte biskoppen imidlertid kirkerne videre til Oregårds ejer, geheimeråd Ditlev Reventlow.[10] 1712 deltes ejerskabet af herregården mellem gehejmeråd Otto Blome og Kronen, men blev samlet 1716, da Christian Carl von Gabel købte førstnævntes andel og blev skænket kronens.[11] Med herregården fulgte ejerskabet over både Skovby, Hårslev, Særslev og Ore kirker.[11] 1720 blev Oregård indlemmet i grevskabet Gyldensteen, der derved også blev ejer af Skovby Kirke.[12] Grevskabet ejede kirken frem til overgangen til *selveje* 1. april 1918.[13]

Anneksforhold. Skovby blev 1465 gjort til annekskirke for Skt. Nikolaj Kirke i Bogense (jf. s. 2099).[14] Dette forhold varede frem til 1903.

Jordegods. Ved Kronens salg af kirken 1679 ejede kirken jorde i både Skovby, Ringe, Årslev, Nørre Næraa, Drigstrup og Revninge sogne samt huse i Revninge og Skovby. [15]

'*Jomfrukloster*'. En gård i sognet blev i 1800-tallet betegnet som 'Jomfruklostret'. Der er med stor sandsynlighed tale om den gård, der i slutningen af 1500-tallet

Fig. 2. Kirken set fra luften. Foto Sylvest Jensen 1939. I KB. – *The Church seen from the air.*

kaldtes Skaarupgård eller Daaholm. Efter 1600 var gården beboet af jomfruerne Elisabeth (†1618) og Eleonora Svave (†1624) fra Harritslevgård, hvilket kan have foranlediget eftertiden til at betegne den et jomfrukloster.[16] Gården var opført af bindingsværk og omkranset af en ca. 10 m bred voldgrav. Ved en udgravning på voldstedet i det tidlige 1800-tal(?), på et tidspunkt hvor hovedbygningen var nedtaget og genopført ved ladegårdene nord for voldstedet, blev der konstateret såvel fundamentsten som mursten, potteskår og små, firkantede glasruder,[17] heriblandt en enkelt der nu indgår i Nationalmuseets samlinger (inv.nr. 11943).

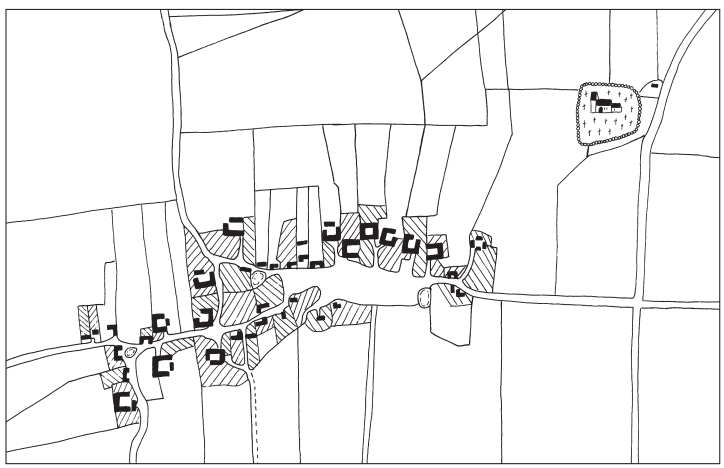

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af Arnstrup 1794 samt af P. Slebsagger 1809. Tegnet af Freerk Oldenburger 2019. – *Cadastral map.*

Sognet ligger i den vestlige ende af Skovby Herred og omgives af sognene Nørre Sandager, Guldbjerg, Hårslev og Ore. Skovby ligger i et kuperet landskab cirka 4 km sydvest for Bogense, og kirken er rejst lidt nordøst for selve landsbyen (jf. fig. 3). Kirken omgives af marker til alle sider på nær mod vest, hvor der er bygget nogle enkelte huse langs Middelfartvej (jf. ndf.).

Kirkegården er rektangulær af form med kirken i sin midte. Den synes ikke at være udvidet i nyere tid (jf. fig. 3).[18] 1814 blev kirkegården planeret og inddelt i begravelsespladser efter byerne i sognet.[12] Den blev atter kulegravet 1834, og ved sognefolkets frivillige arbejde året efter blev den inddelt i gravsteder.[19]

Kirkegården *hegnes* af et kampestensdige, der er bevokset med græs på nær mod vest, hvor vedbend nu helt skjuler diget. O. 1665 var den nordre del af diget brøstfældigt,[20] hvilket 1694 gjaldt for hele diget.[20] Både 1718 og 1822 trængte det til reparation.[21]

Indgange. Hovedindgangen er opført i kirkegårdens nordøstlige hjørne som en portal med køreport og fodgængerlåge (fig. 4-5). Den er muret af munkesten i et ret uregelmæssigt munkeskifte.

Fig. 5. Konsolsten udformet som et mandshoved. Detalje af indgangsportalen (s. 5633). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Corbel shaped like a man's head. Detail from the entrance portal.*

Fig. 4. Kirkens middelalderlige indgangsportal (s. 5633). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church's medieval entrance portal.*

På ydersiden er portalens to søndre piller prydet af hvidkalkede rundbueblændinger, hvorover der ses dels en dekorativ sildebensmuring (syd) dels en omtrent rund blænding med en konsolsten i sit indre, der er udført som et mandshoved (fig. 5), der er næsten identisk med et i Rynkeby Kirkes kor (s. 4420, fig. 10-11). Den nordre pille prydes kun af en kort savfrise, der brydes af køreportens arkade, og denne del af portalen er i øvrigt muret i krydsskifte. Portalens dekorationer gentages på indersiden, hvor der dog er rundbueblændinger på alle tre piller, og midtpillens blænding har ingen konsolsten. Både port og låge er fladt spidsbuede med 'knæk' i vederlagene og har halvstensstikprydskifte af løbere. Åbningerne er dobbeltfalsede mod begge sider; den indre fals er usædvanlig ved sin bredde på en hel sten. Taget er dækket af vingetegl og udført i tre afsæt. Portalen er nært beslægtet med den nordre kirkegårdsportal ved Grindløse Kirke (s. 5572). Et sidestykke til den usædvanlige, brede fals kendes fra en kirkegårdsportal ved Kærum Kirke, Svendborg Amt.

To mindre, senmiddelalderlige indgange med fladbuet døråbning er opført af hvidkalkede munkesten med tag af røde vingetegl og nyere gitterlåger af stål. Indgangene er placeret i kirkegårdens nordvestlige og sydvestlige hjørne (fig. 6 og 8), det vil sige i retning mod de to nærliggende landsbyer Skovby og Kærby; nu giver de blot adgang til markerne uden for kirkediget. Endelig er en stakitlåge af galvaniseret stål i nyere tid blevet etableret i det nordre dige ved graverkontoret.

1631 var kirkens indgange brøstfældige, og o. 1665 var både hovedindgangens låge og dens †*kirkerist* borte.[20] 1692 var både de to fodgængerlåger og hovedporten i meget dårlig stand.[7] 1718 var de 'gamle og forslidte', og 1721 blev det bemærket, at der ikke længere var en kirkeport, hvilket vel blot må opfattes sådan, at selve lågen manglede.[20]

Beplantning. Langs kirkedigets inderside er der plantet træer. Mod syd, øst og vest er det især fuldvoksne kastanjer, elm og ahorn, mens disse gamle træer mod nord er blevet delvist udskiftet med eg. †*Beplantning.* 1819 var de fleste planter gået ud på grund af den hårde jordbund.[19] Ti år senere var kirkegården overgroet med græs og hverken ordentligt beplantet eller vedligeholdt. 1835 blev der plantet træer langs diget; mest popler.[19]

Fig. 6. Fodgængerportal i kirkegårdens sydvesthjørne (s. 5634). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Portal in the south-west corner of the churchyard.*

Fig. 7. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the south.*

Bygninger. En kombineret graver- og toiletbygning blev opført 1987 efter tegning af Svend Åge Kofoed, Bogense.[22] Den ligger nord for kirken uden for kirkediget. Umiddelbart vest herfor er der i det sene 1900-tal rejst et parcelhus, som nu er erhvervet af kirken og tjener som menighedshus. Præstegården ligger langs østsiden af Middelfartvej og er opført af røde teglsten med rødt tag o. 1903, da kirken fik egen sognepræst (jf. ovf.).

†*Bygninger.* 1894 ønskede kommunen at lade opføre et †ligkapel, hvilket synet billigede. Det blev opført umiddelbart ud for nordre korsarm og var en lille, hvidpudset bygning med sadeltag og blændingsdekorerede gavle (jf. fig. 2). Repareret 1926.[23] Et *toilet* ønskedes 1921 opført i kirkegårdens nordøstlige hjørne, men synes aldrig realiseret.[24]

Fig. 8. Fodgængerportal i kirkegårdens nordvesthjørne (s. 5634). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Portal in the north-west corner of the churchyard.*

Fig. 9. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The church seen from the north.*

BYGNING

Kirken er en stor romansk kvaderstensbygning med apsis i øst. Bygningen er udvidet flere gange i tegl i løbet af senmiddelalderen, men dens præcise kronologi kan ikke afgøres med sikkerhed. Skibet blev formentlig først forlænget mod vest, hvorefter et kapel er opført ved nordsiden o. 1520, mens et våbenhus kom til ud for skibets gamle syddør. Endelig blev et anseligt tårn opført ved vestforlængelsens vestgavl. Kort efter reformationen blev der indbygget hvælv i koret og skibet. Orienteringen afviger en smule mod nord.

Den *romanske kirke* kan, trods de senmiddelalderlige ændringer, fortsat tydeligt udskilles. Kor og skib, med en længde på henholdsvis ca. 6 m og ca. 17 m, er brede og forholdsvis højt rejste bygningsafsnit. En stor del af skibets vestmur blev fjernet, da vestforlængelsen kom til (jf. s. 5643), men både skibets vesthjørner og vestmuren står delvist bevaret op til gavlfodshøjde (fig. 9). Tagværket over koret er udført af tømmer fældet efter o. 1142, hvilket synes at give en forsigtig indikation på bygningens opførelsestidspunkt (jf. s. 5659).

Grundplanen er den traditionelle romanske, hvor koret dog er udbygget med en apsis i øst. Springet mellem kor og skib svarer i sydsiden til lidt over en halv murtykkelse, hvilket er normen, mens springet i nordsiden delvist skjules bag det tilføjede kapel; alt tyder dog på, at det her har været omtrent det samme som i syd. Centrum for den samtidige apsis ligger umiddelbart vest for apsisbuen.

Materiale og teknik. Murene er i facaden opført i veltilhuggede kvadre, mens de indvendig er sat med hele og kløvede kampesten. Apsiden adskiller sig ved indvendig at være sat med kvadre op til omtrent vederlagshøjde, hvorefter selve halvkuppelhvælvet, der efter sædvanen dækker bygningsdelen, er muret i mindre, hele og kløvede kampesten. En stor del af hvælvet er dog efterfølgende blevet ommuret i teglsten, hvis format ikke umiddelbart lader sig bedømme. Byggearbejdet synes

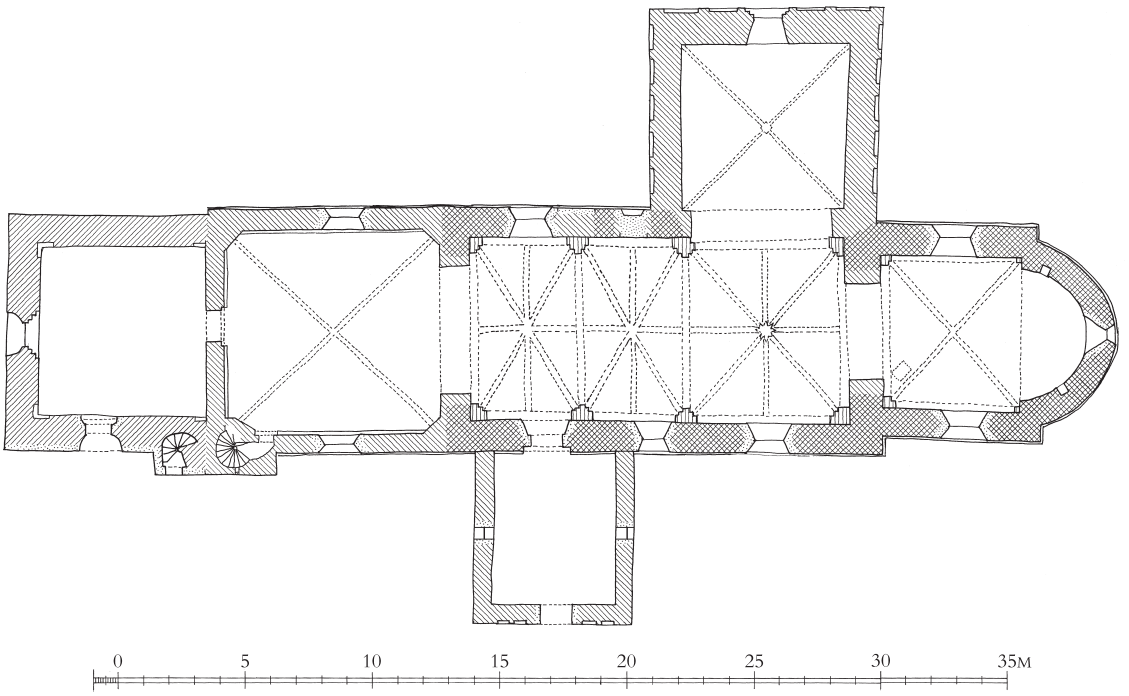

Fig. 10. Plan. 1:300. Målt af Knud Lehn Petersen o. 1926(?), suppleret og tegnet af Martin Wangsgaard Jürgensen 2019. Signaturforklaring s. 11. – *Plan. Key on p. 11.*

dog udført sammen med ombygningen af korets østre gavltrekant i løbet af senmiddelalderen, hvor der muligvis også blev udført ansatser til et hvælv, der dog først blev udført o. 1600 (jf. s. 5654).

Bygningen hviler på en profileret dobbeltsokkel, der gennembrydes af skibets syd- og norddør; det øvre led er udstyret med vulst og hulkel over en smal rille, mens det nedre led er afsluttet

Fig. 11. Korets og apsidens romanske sokkel (s. 5637). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The Romanesque plinth of the chancel and apse.*

med en skråkant (fig. 11, jf. s. 5630).[25] Foroven står alle de romanske dele af kirkens langmure uden gesims.

Døre. Den søndre dør er fortsat i funktion, men selve †døråbningen synes udvidet allerede i senmiddelalderen og delvist ommuret i munkesten

Fig. 12. Apsis set fra øst (s. 5636). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The apse seen from the east.*

Fig. 13. Blændet, rekonstrueret romansk vindue i skibets nordside (s. 5639). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Bricked-up reconstruction of Romanesque window on the north side of the nave.*

(jf. våbenhus, s. 5647), hvorved alle oprindelige detaljer er forsvundet. Den retkantede døråbning sidder nu i facaden i en relativt høj, rundbuet blænding. †Norddøren er blændet med munkesten samt en indmuret romansk gravsten (jf. fig. 14, s. 5681), men det fremgår stadig, at dørens rundbuede stik er sat med små kvadre, hvilket formentlig også har været tilfældet for den omdannede syddør.[26] Dørens proportioner synes ikke balancerede, men dette skyldes især, at jordsmonnet har hævet sig op omkring bygningen.

Antallet af *vinduer* i kirken kan ikke bestemmes længere, om end to lysåbninger antyder, hvordan de oprindelige vinduer har set ud. Apsidens østvindue (jf. fig. 12) er bedst bevaret og konstrueret med en monolitsålbænk, to karmsten samt to sten til stikket. Vinduet er formentlig blevet behugget i lysningen og er kraftigt udvidet i bagmuren, begge dele skete utvivlsomt ved dets genåbning 1887.[27]

I skibets nordside sidder et blændet vindue, der står i facaden som niche (fig. 13) og er lukket med munkesten. Dette vindue, der omtrent sidder i en blændet, senmiddelalderlig †lysåbning (jf. s. 5647), er en sekundær rekonstruktion, som må være indsat efter facaden blev opmålt o. 1893 (jf. fig. 16a), men før Mogens Clemmensen opmålte vinduet 1911 (jf. fig. 15).[28] Vinduet er udført med svag smig samt en let skrånende monolitsålbænk og en ligeledes monolit overligger. Stenene til vinduet er givetvis fundet i kirkens murværk under en istandsættelse, men de enkelte dele kan principielt stamme fra ind til flere vinduer.

Nederst i kapellets østfacade indgår en monolitsålbænk, der må stamme fra et af kirkens forsvundne †vinduer.

Fig. 14. Skibets blændede norddør (s. 5639), med gravsten nr. 1 (s. 5681). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Bricked-up north door of the nave, with gravestone no. 1.*

Fig. 15. Romanske vinduer og portal (s. 5638-39). 1:40. Målt og tegnet af Mogens Clemmensen 1911. – *Romanesque windows and portal.*

I det *indre* er næsten alle oprindelige detaljer forsvundet; korbuen er ommuret i munkesten, hvilket formentlig skete i forbindelse med hvælvslagningen (jf. s. 5653). To lavtsiddende, rektangulære *gemmenicher*, der flankerer apsisbuen, kan muligvis regnes med til den romanske kirke.

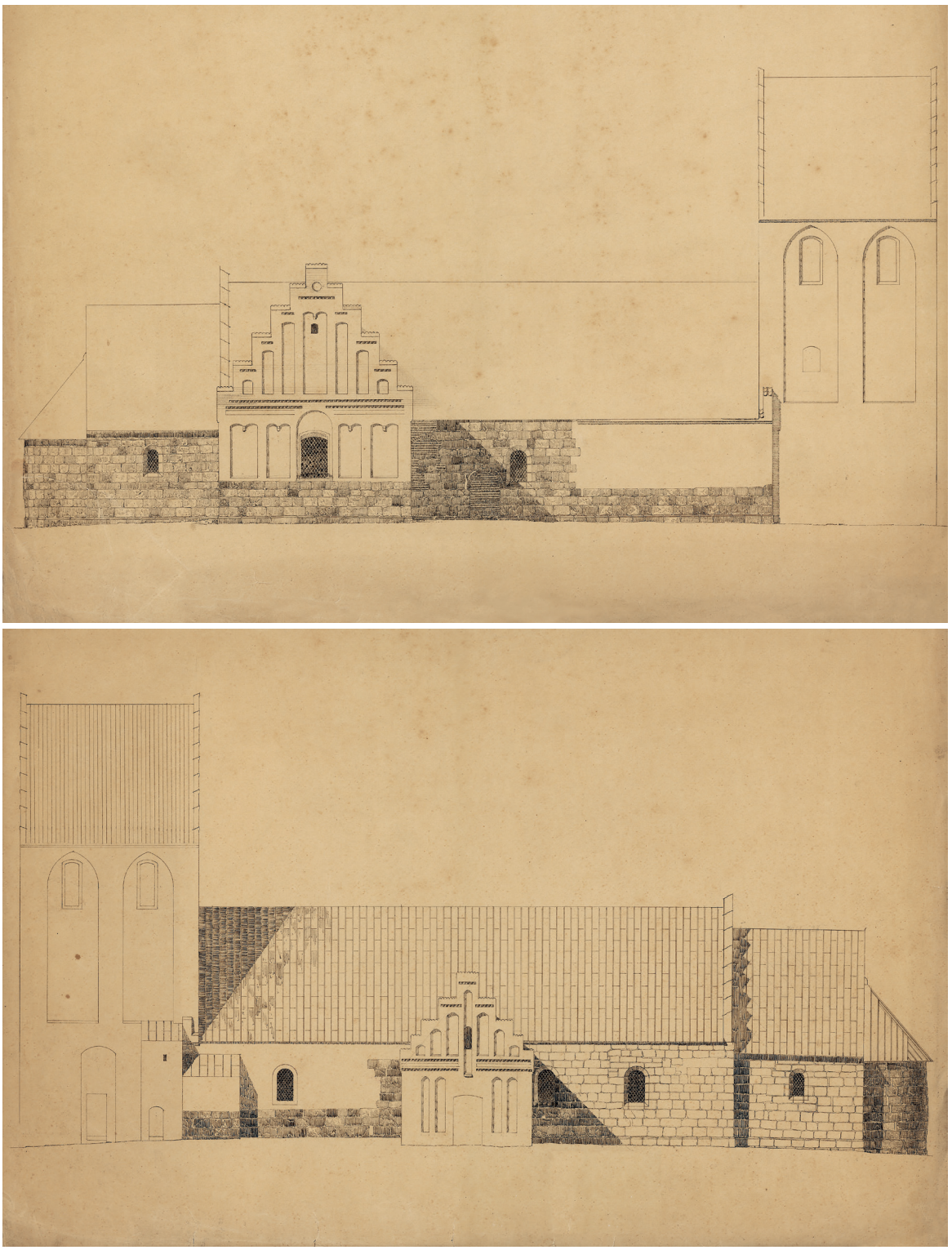

Fig. 16a-b. Opstalter. 1:300. a. Nordfacade. b. Sydfacade. Målt og tegnet o. 1893 af J.Vilh. Petersen eller Alfred Petersen. – *Elevations. a. North facade. b. South facade.*

De oprindelige *gavltrekanter* er mere eller mindre forsvundet under senere arbejder på kirken, men skibets østre gavl står endnu opført i rå kamp.

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Den romanske kirke er i senmiddelalderen blevet udvidet løbende, alt sammen udført i munkesten samt genanvendte kvadre. Kronologien er ikke sikker, men meget tyder på, at skibet først blev udvidet imod vest. Ydermere blev der o. 1520 opført et kapel ved skibets nordside, et våbenhus blev rejst ud for syddøren, og et tårn blev bygget til kirkens vestende.

Fig. 17. Tårnrummet set mod øst (s. 5648) med vestforlængelsens oprindelige vestgavl (s. 5643). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Interior of the tower with the original west gable of the west extension.*

Vestforlængelsen af skibet var formentlig den første større forandring af den romanske kirke. Det kan ikke udelukkes, at forlængelsen er bygget som ansats til et aldrig fuldført tårn, idet den er opført med et trappehus på sydsiden, men de relativt spinkle mure og udformningen af det samtidige trappehus synes at tale imod dette. Vestforlængelsen, der måler ca. 9,5 m i længden, hviler i facaden på tre skifter genanvendte kvadre; enkelte kvadre har også fundet vej længere op på murene. Forlængelsen er dog hovedsagelig opført i munkesten i munkeskifte. Nordfacaden samt

Fig. 18. Tårnets mellemstokværk set mod øst (s. 5652) med vestforlængelsens oprindelige gavltrekant (s. 5646). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *Intermediate floor of the tower with the original gable of the west extension.*

vestfacaden, der nu ses i tårnrummet, står med regelmæssige skifter af åbne stilladshuller (jf. fig. 17 og 30), hvilket ikke er tilfældet på sydfacaden. Begge langmure har øverst været afsluttet med en dobbelt falsgesims, der på nordsiden i vid udstrækning nu er blevet udskiftet med nye teglsten. Mod syd er denne gesims stort set borthugget, men en kort rest er bevaret vestligst på muren. I facaden bliver det murpillelignende trappehus imod syd afsluttet øverst af en smal falsgesims (jf. fig. 20).

Indvendig forbindes forlængelsen med skibet gennem en rundbuet arkade, udformet med et to skifter højt, fremspringende kragbånd i hver side af buen (jf. fig. 63). Væggene er pyntet med et afsæt, der ikke interagerer harmonisk med hvælvets svikler (jf. fig. 19).

Forlængelsens vestgavl var fra opførelsen muret med en centreret, fladbuet *dør*, der på østsiden er anbragt i en bred niche og udstyret med huller til en †*stængebom* i vangerne (jf. fig. 19).[29]

To store, rundbuede vinduer, et i hver langside, oplyser i dag vestforlængelsen (jf. s. 5657). Disse har stort set fjernet alle sporene efter to †vinduer med omtrent samme placering, der givetvis har været del af forlængelsens oprindelige udformning. Det fremgår dog stadig, at de brede, sen-middelalderlige vinduer har været udstyret med et fladbuet stik, der tangerer eller ligefrem er hugget op i gesimsen. I vestgavlen er der endvidere et blændet, oprindeligt †*vindue*, der er udført med fladbuet stik og udvendig, nu tårnrummet, er anbragt i et spidsbuet spejl (fig. 19).

Vestforlængelsens indre dækkes af et samtidigt, indbygget hvælv, der hviler på vederlag i væggene, mens ribberne ikke løber ned på hjørnepiller; i stedet løber de næsten ned til gulvniveau, hvor de har været opfanget af nu omtrent helt

Fig. 19. Indre af skibets vestforlængelse set mod sydvest (s. 5644). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Interior of the west extension of the nave looking south-west.*

borthuggede murklodser.[30] Ribberne er udført med en pærestavslignende profil. Hvælvet har svære helstensoverribber, opmurede af vekselvis en løber og to bindere (jf. fig. 19); sidstnævnte er i forbandt med kapperne.

Vestligt ved vestforlængelsens sydmur er der, som nævnt, opført et samtidigt *trappehus* med en trappe, der en årrække stod tilmuret og nu atter er genåbnet; præcis hvornår er uklart. Adgangen til tilbygningen sker gennem en smal, falset og

Fig. 20. To trappehuse på kirkens sydside (s. 5645 og 5651). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Two staircases on the south side of the church.*

fladbuet underdør, anbragt indvendig vestligt i forlængelsens sydvæg (jf. fig. 19). En forbindelsesgang leder fra døren hen til trappen, der er anbragt således, at den løber bag om vestforlængelsens sydvestre hvælvsvikkel. Forbindelsesgangens ydervæg er let krummet. Selve trappeløbets vægge er karakteristisk udført i løbere. Spindeltrappen er nederst muret med et kvart sving, krænget om en afrundet halvstensspindel, som fortsættes op i et kort lige løb, som munder ud i den sydvestre hvælvlomme over forlængelsen. Trappehuset står med aftrappet loft og trin i nyere teglsten. En lysspræk ke i sydmuren gav lys til trappeløbet. Overdøren vestligst i sydmuren (fig. 22) er som underdøren smal og fladbuet.

Fig. 21. Indre af vestforlængelsens trappe set mod vest (s. 5646). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Interior of the stairs in the western extension looking west.*

Fig. 22. Trappens overdør i vestforlængelsens sydvestre hvælvlomme (s. 5646). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The upper door of the stairs in the western extension's south-western vault pocket.*

Mod vest har vestforlængelsen været afsluttet af en gavltrekant med kamtakker, der fortsat lader sig påvise i tårnets østmur (fig. 18). Rester af gavlens nederste kamtak i syd- og nordsiden kan endvidere ses på facaderne i sammenstødet mellem vestforlængelse og tårn (jf. fig. 20). Gavltrekanten er modsat den nedre del af facadens munkeskifte udført i polsk forbandt. Gavlfoden markeres af et rulskifte, muret i munkeskifte (jf. fig. 17). To spidsbuede højblændinger udspringer fem skifter under gavlfoden på hver sin side af vinduet og har tilsyneladende udgjort trekantgavlens eneste murede dekoration.

Korets østgavl er givetvis også blevet fornyet i munkesten i senmiddelalderen, samtidig med at *apsishvælvet* og apsisbuen ligeledes blev helt el-

ler delvist ombygget i tegl (jf. s. 5646). Ved den lejlighed blev en slank, fladbuet †*døråbning* også udført i korets østgavl, der gav adgang til apsidens loft (fig. 23). Døråbningen er blændet med tegl af normalformat og delvist fjernet af den brede bue, som nu forbinder de to lofter. Hvornår denne bue er opført, er ikke klart, men den stammer formentlig fra 1900-tallets begyndelse.

Kapellet, der højst sandsynlig er opført o. 1520 (jf. s. 5659), er en anseelig tilbygning østligst på skibets nordside, der er rejst i munkesten lagt i et uregelmæssigt munkeforbandt (fig. 9). Gavltrekantens bagmur er dog muret i rå og kløvet kamp. Forud for kapellets opførelse blev omtrent halvdelen af skibets nordmur nedtaget og genopført helt eller delvist i munkesten sammen med kapellet (jf. fig. 13, †vindue s. 5639). Kapellets nordfacade samt de nordligste dele af langmurene hviler på den genanvendte sokkel fra skibets nordmur, mens alle facadernes fire nederste skifter er udført i genanvendte kvadre, ligeledes fra skibets nordmur. Langmurene krones med en smal, dobbelt falsgesims, der mod vest er anbragt over to savskifter. Facaderne er rigt udsmykket med en frise murblændinger, der øverst afsluttes med koblede, fladbuede stik, tvedelt ved en lille hængestav. Mod vest er der åbne stilladshuller i murblændingerne.

Kapellet forbindes med skibet ved en let spidsbuet arkade (fig. 63). Rummet oplyses fra nord af et fladbuet vindue, der udvendig sidder i et omtrent rundbuet spejl. Vinduets indvendige smig er sekundært udvidet.

Det indre overdækkes af et samtidigt krydshvælv, hvilende på murede forlæg i væggene, hvor ribberne øverst mødes i en kvadratisk slutsten.

Kapellet er udstyret med en spidsgavl, prydet med 11 kamtakker og en række stigende, fladbuede højblændinger (jf. fig. 9). Blændingerne rejser sig over en båndblænding, tvedelt af gavlvinduets spejl, samt to savskifter. Korte savskifter pryder også kamtakkerne[31], mens der øverst ydermere er anbragt en lille cirkelblænding. I toppen af den midterste højblænding, som afsluttes tvedelt, er der udført en lille, fladbuet glug, muret i munkesten, der giver lys til kapellets loft.

Våbenhuset ud for den gamle syddør er højt og rejst i tegl i munkeskifte over en sokkel af genanvendte kvadre, mens langmurene nu øverst afsluttes med en let fremspringende, dobbelt falsgesims (fig. 24).[32] Sydfacaden prydes af fire langstrakte murblændinger, der afsluttes foroven med spærstik. Blændingerne flankerer den fladbuede dør, der blev udvidet 1867 og derved sikkert mistede en eller flere false.[28] Arkitekt J.Vilh. Petersen har i en skitse af gavlen fra o. 1883 stiplet et spidsbuet spejl over døren (fig. 36). Dette er sandsynligvis en konkret iagttagelse, men spejlet kan ikke længere spores.

Det fladloftede[33] indre oplyses af et nyere, rundbuede vinduer i øst og vest udført o. 1893, der nu står med smedejernsrammer (jf. fig. 25).[13] En pudset, muret vægbænk løber langs alle væggene bortset fra partiet vest for syddøren. Den

Fig. 23. Den blændede, senmiddelalderlige dør ind til apsidens loft (s. 5647). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Bricked-up, late medieval door to the loft of the apse.*

retkantede døråbning ind til skibet er tilsyneladende delvist sat med munkesten, givetvis i forbindelse med våbenhusets opførelse.

Gavltrekanten over bygningen hæver sig med ni kamtakker og prydes af en serie stigende højblændinger, ligeledes med spærstik. Gavlfoden markeres af to savskifter, adskilt ved en båndblænding. Alle tre friser tvedeles af den midterste højblænding, hvis bund er trukket ned under gavlfoden. En centralt anbragt glug, dækket af et spærstik, giver lys til våbenhusets loft.

En *kværnsten* ligger som trædesten i døråbningen ind til våbenhuset.

Fig. 25. Tårnet (s. 5648) og våbenhuset (s. 5647) set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The tower and the porch seen from the south-east.*

Det imposante *tårn* i vest, der er en smule smallere end skibet, er i tre stokværk, hvoraf klokkerne hænger i det øvre. Det dækkes af et sadeltag med gavle i øst og vest (fig. 25 og 27). Grundplanen er kvadratisk, og østmuren er bygget ind over skibets vestre afslutning. Tårnets mure er opført over en rejst syld af kraftige, kløvede kampesten samt genanvendte kvadre. Alle facaderne, undtagen den østre, er prydet med to store, langstrakte

Fig. 24. Våbenhuset set fra syd (s. 5647). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The porch seen from the south.*

Fig. 27. Tårnets vestre gavltrekant set fra vest (s. 5652). Foto Arnold Mikkelsen 2020. – *The west gable of the tower seen from the west.*

og spidsbuede murblændinger, hvori glamhullerne er indfattet (jf. ndf.). Mod nord og vest står facaderne med åbne stilladshuller, det samme gør sig gældende for alle de indvendige murflader. Mod syd bærer tårnets facade i dag præg af skalmuringer udført i maskinstrøgne munkesten.

Tårnrummet blev fra opførelsen oplyst af to fladbuede vinduer, et i syd og et i vest. Kun det vestre er fortsat i funktion; det søndre er senere blændet (jf. ndf.). Begge lysåbninger har i facaden været udført som hulkelvinduer; en usædvanlig praksis, der kendes drypvis fra Fyn og navnlig Østjylland.[34] Indvendig har vinduerne været udstyret med tre false. Rummet blev planlagt med hvælv, men forlæggene dertil er formentlig aldrig udnyttet, og det høje rum står med fladt træloft (jf. fig. 18).[35] Tårnrummet blev 1819 benyttet som *materialrum* og fungerer i dag som *ligkapel*.[36]

Fig. 26. Tårnet set fra syd (s. 5648). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The tower seen from the south.*

Adgangen til de øvre stokværk skete fra opførelsen via et samtidigt *trappehus*, der står som en murpille, sammenbygget med det ældre trappehus på skibets vestforlængelse (jf. fig. 20). Som tårnet er det opført over kampesten og afsluttes øverst uden gesims, hvilket muligvis skyldes de nyere skalmuringer, der præger den del af facaden. En smal, fladbuet underdør leder ind til det i tegl opførte trappeløb med glat loft, der snor sig om en cirkulær spindel. En sikkert oprindelig, sydvendt glug giver lys til trappen. Den fladbuede overdør munder ud under den nuværende gulvhøjde i mellemstokværket, fordi trappehusets højde har været afstemt i forhold til det aldrig

Fig. 28. Tårnrummets vestvindue (s. 5651). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The west window in the inside of the tower.*

opførte hvælv i tårnrummet. Fra overdøren fører en tømret trappe, der er udført i råt fyrretræ, således op til mellemstokværkets gulv.

Det rummelige mellemstokværk får lys fra et mindre, sekundært udhugget vindue i nordsiden. Vinduet, der står med træramme, dækkes i facaden af et fladbuet stik, mens det indvendig er vandret afdækket. Fra mellemstokværket er der blevet brudt en †døråbning ind til skibets loft, som 1895 kunne udvides til den åbning, som nu eksisterer.[27] En trappe af fyr fører videre op i tårnet.

Klokkestokværket åbner sig mod hvert verdenshjørne med to falsede, slanke og fladbuede glamhuller.

Mod syd og nord afsluttes murkronen af en dobbelt falsgesims. Mod øst og vest står tårnet med blændingssmykkede gavltrekanter, kronet af 15 kamtakker. I hver gavlspids er der to fladbuede glamhuller af samme størrelse som åbningerne i klokkestokværket. Gavlenes blændingsdekorationer er ikke identiske, men anvender stort set de samme komponenter. Mod øst markeres gavlfoden med et savskifte. Udsmykningen domineres af et ligearmet hammerkors, der nederst flankeres af glamhullerne og to omtrent spidsbuede højblændinger, øverst af to mindre, spidsbuede blændinger (jf. fig. 25). Omkring denne komposition er der anbragt en række rombeformede, aftrappede småblændinger. Mod vest er dekorationen delt i to ved en horisontal båndblænding (jf. fig. 27). Nederst er de to glamhuller indpasset mellem tre spidsbuede blændinger, øverst er et ligearmet hammerkors flankeret af to spidsbuede blændinger. Som i øst omgives hovedmotivet af rombeformede småblændinger.

Fig. 29. Sekundær dør i tårnets sydside (s. 5656). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Secondary door in the south side of the tower.*

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer. Efter reformationen har kirken undergået en række forandringer, hvor den største utvivlsomt er de hvælv, der o. 1600 blev indbygget i koret og skibet.

Skibets hvælv. Biskop Jacob Madsen beskrev 1590 kor og skib uden hvælv.[37] De tre hvælvfag i skibet må således være kommet til efter Jacob Madsens besøg i kirken, og at dømme ud fra de-

Fig. 30. Tårnrummet set mod syd (s. 5651, sml. fig. 17). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Interior of the tower looking south (cf. fig. 17).*

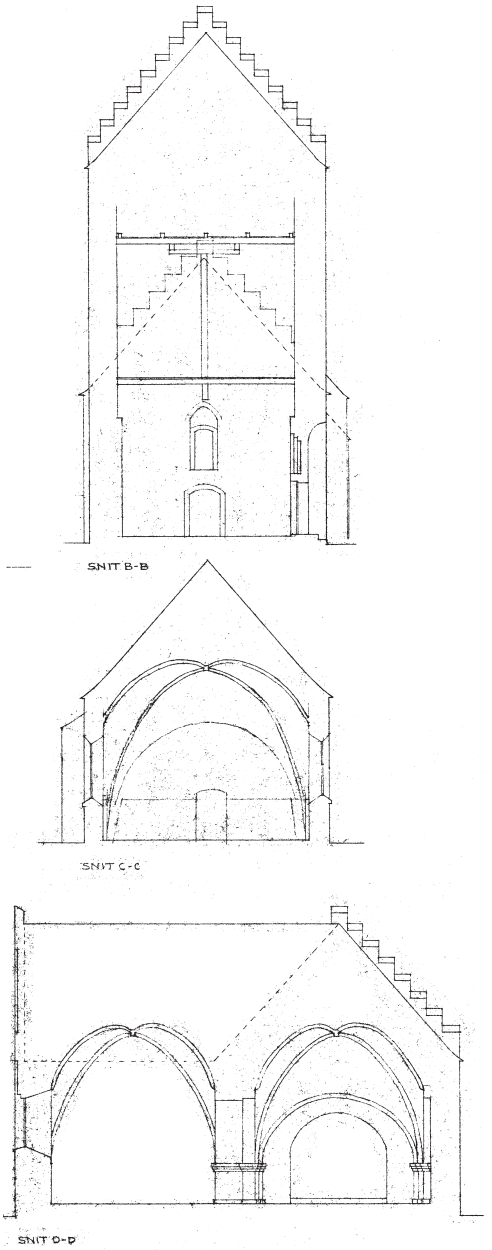

Fig. 31a-c. Opmålinger. 1:300. a. Tværsnit af tårn set mod øst. b. Tværsnit af vestforlængelse set mod vest. c. Tværsnit af skib og nordkapel set mod øst. Målt og tegnet o. 1970 af Ebbe Lehn Petersen. – *Scale drawings. a. Section of Tower looking east. b. Section of west extension looking west. c. Section of nave and north chapel looking east.*

res udseende må de være opført kort derefter i tiden o. 1600. Hvælvene er udformet som ottedelte ribbehvælv, der hviler på falsede piller udstyret med profilerede kragbånd og spidse buer (jf. fig. 40).[38] Både skjold- og gjordbuerne er dekoreret med et pyntefremspring, der følger buernes krumning. Hvælvene er konstrueret med svære helstensoverribber, hvor hvert andet binderskifte er muret i forbandt med kapperne. Skibets første fag er endvidere smykket med en stjerne i hvælvets top, der formentlig er udført i mørtel og hører til det oprindelige udtryk.

Samtidig med hvælvene i skibet blev der sandsynligvis også opført et †*hvælv i koret*. Dette hvælv er nu næsten helt fornyet, men sviklerne stammer givetvis fra det tidligere hvælv (jf. s. 5646). Det samme gælder størsteparten af de falsede hjørnepiller, hvorfor hvælvet også oprindeligt hvilede på skjoldbuer. Mod øst mangler skjoldbuen dog (jf. s. 5646). En nu blændet, rektangulær †*loftslem* i vestre kappes søndre svikkel hører dermed også til det første korhvælv.

I forbindelse med hvælvslagningen i kor eller skib blev den romanske triumfmur stort set fuldstændig nedtaget, således at det kun er murens søndre og nordre del, der står bevaret. En ny mur blev opført i munkesten, hvori der blev indsat en høj, rundbuet *koråbning*, der sandsynligvis ikke har adskilt sig meget fra den romanske forgænger i bredden (jf. fig. 40).

O. 1665 omtales tre †*piller* på kirkens sydside som brøstfældige.[20] Hvornår de er opført og atter nedtaget, er uklart, hvilket også gælder deres præcise placering ved bygningen. Man kan dog antage, at de formentlig er opført, i forbindelse med at hvælvene blev indbygget i kor og skib o. 1600.

Korets hvælv blev ombygget i tegl i normalformat og i et udtryk loyalt over for hvælvenes udseende i skibet. Det nye hvælv hviler på de eksisterende piller og måske også på ældre buer, men ribberne udspringer i vederlagshøjde fra affasede konsoller placeret umiddelbart over de gamle piller (jf. fig. 40). Det er ikke klart, hvornår hvælvet blev fornyet, men det er givetvis sket i slutningen af 1800-tallet.

Kirken har løbende gennemgået istandsættelser. 1631 blev den beskrevet som så medtaget, at det anbefales, at hele bygningen rives ned og genopføres; dette blev dog tydeligvis aldrig sat i

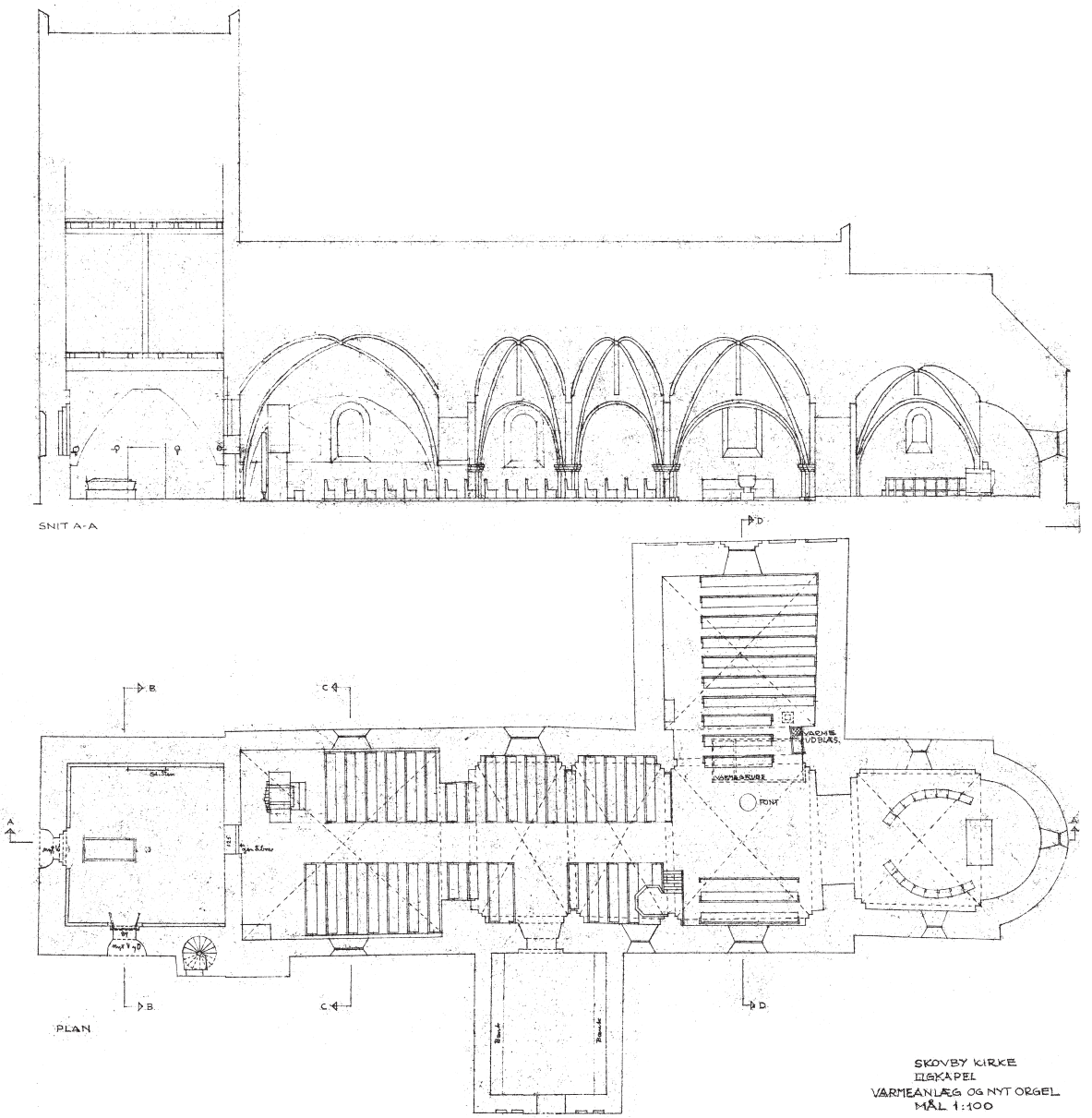

Fig. 31d-e. Opmålinger. 1:300. d. Længdesnit set mod nord. e. Plan. Målt og tegnet o. 1970 af Ebbe Lehn Petersen. – *Scale drawings. d. Longitudinal section looking north. e Plan.*

værk.[20] 1694 blev kirken igen karakteriseret som brøstfældig på syd- såvel som nordsiden og med revner i tårnet.[20] 1755 var tonen mere positiv; her blev den i en gennemgang beskrevet som værende i god stand.[39] 1815 kunne det berettes, at hele bygningen havde gennemgået en hovedistandsættelse, uden det beskrives nøjagtigt, hvad dette arbejde omfattede.[36] Samme år oplyses det også, at man ønskede den i våbenhuset opførte †*kalkbænk* nedbrudt.[36]

Istandsættelsen kan også have været mere begrænset, end man umiddelbart skulle antage, idet kirken allerede 1819 beskrives som værende i dårlig forfatning på vinduer og tag,[36] hvorfor det

Fig. 32. Skibets tagværk (s. 5657). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The roof of the nave.*

året efter blev pålagt grevskabet Gyldensteen at udbedre skaderne.[12] 1821 kunne bygningen atter betegnes som meget velholdt.[36] Resten af 1800-tallet samt begyndelsen af 1900-tallet blev der med jævne mellemrum udført murreparationer på kirken. Disse stoppede imidlertid i 1900-tallets første del, da kirken overgik til selveje (jf. s. 5631). Den seneste omfattende istandsættelse af bygningen skete løbende i perioden 1971-75.[23]

Gulve. Korets gulv hæver sig med et trin over resten af kirken og dækkes af gule og sorte klinker i skaktavlsmønster. I skib og kapel ligger der gule, kvadratiske klinker, det samme gør sig gældende for forbindelsesgangen i trappehuset ved vestforlængelsen, mens tårnrummets gulv er lagt med Ølandsfliser. I våbenhuset er der 1956 lagt gule teglsten i langsgående bånd.[23]

†*Gulve.* Den ældste efterretning om gulvene stammer fra 1726, hvor det fortælles, at der bør lægges træplanker eller sten i kapellet.[20] O. 1862 blev alle bygningens gulve beskrevet som lagt med teglsten.[13] 1874 omtales gulvet i skibets vestende som grønt af mos og fugt, hvorfor det bør udskiftes. Kirkesynet anbefalede, at man tog teglstenene fra koret og skibets midtergang og lagde dem i den vestre del, hvorefter der kunne lægges fliser i kirkens østre del.[27] 1883 blev der indkøbt gule mursten til huller i korgulvet,[27] mens det 1885 blev anbefalet, at de ødelagte fliser i kapellet blev udskiftet med samme type som dem, der lå i den øvrige kirke.[27]

†*Lofter.* Da biskop Jacob Madsen besøgte kirken 1590, havde både koret og skibet endnu flade lofter, hvoraf sidstnævnte var malet.[40] Lofterne erstattedes kort efter af hvælv (jf. s. 5653).

Adgang til tårnrummet. En retkantet dør er blevet indsat som erstatning for en ældre dør i tårnets sydside (jf. fig. 29). Døren lader sig ikke nærmere datere, men den kan formentlig føres tilbage til de første tiår af 1900-tallet.

†*Adgang til tårnrummet*. Det sydvendte vindue i tårnrummet blev blændet og en †*dør* etableret samme sted, hvorved den krummurede ydre smig blev ført ned til jordniveau. Sporene efter døren er få, men det flad- eller kurvehanksbuede stik kan fortsat iagttages på indersiden over den nuværende døråbning. Dermed var der for første gang etableret en adgang til tårnet udefra. Vinduet var fortsat i funktion 1677, hvorfor døren må være noget yngre end dette.[20]

Vinduer. Den mest omfattende ændring af den middelalderlige bygning efter de indbyggede hvælv er ubetinget de store, rundbuede *vinduer*, der i to omgange er blevet udhugget i alle bygningens afsnit (jf. fig. 7). Først blev vinduerne i kirkens sydside udført 1888,[27] dernæst kom nordsidens vinduer til 1893.[28] I begge sider står vinduerne fortsat med deres oprindelige smedejernsrammer.

†*Vinduer*. Et stort vindue blev udført i skibets nordmur, umiddelbart vest for kapellet. Det blev givetvis muret samtidig med kapellets opførelse o. 1520 i den del af nordmuren, der blev fornyet i tegl under dette arbejde (jf. s. 5647). Det blændede vinduet var fladbuet og kan fortsat iagttages inde i skibet, mens alle spor efter åbningen er forsvundet i facaden, da man indsatte det rekonstruerede romanske vindue samme sted (jf. s. 5639). Vinduer optræder dog på en ældre opmåling af facaden (jf. fig. 16a).

Tagværker. Korets seks spærfag er af eg, givetvis opsat i forbindelse med indbygningen af korhvælvet, men den dendrokronologiske analyse godtgør, at der må være tale om en genanvendelse (jf. ndf.). Fagene hviler i to murremme og står på spærfødder. De har to lag hanebånd, lodrette spærstivere samt krydsbånd bladet på spærenes østside. Der er ingen synlig nummerering af fagene, hvis søndre spær alle er blevet udskiftet i fyr. To spær er dendrokronologisk dateret til at være fældet efter henholdsvis o. 1117 og 1142 (jf. ndf.).

Skibets og vestforlængelsens tagværker er fornyet i fyrretræ, men med stedvis genbrug af ældre egetømmer.

Fig. 33. Murkronen af skibets gamle vestgavl (s. 5636). Foto Arnold Mikkelsen 2019.
– *The battlement of the old west gable of the nave.*

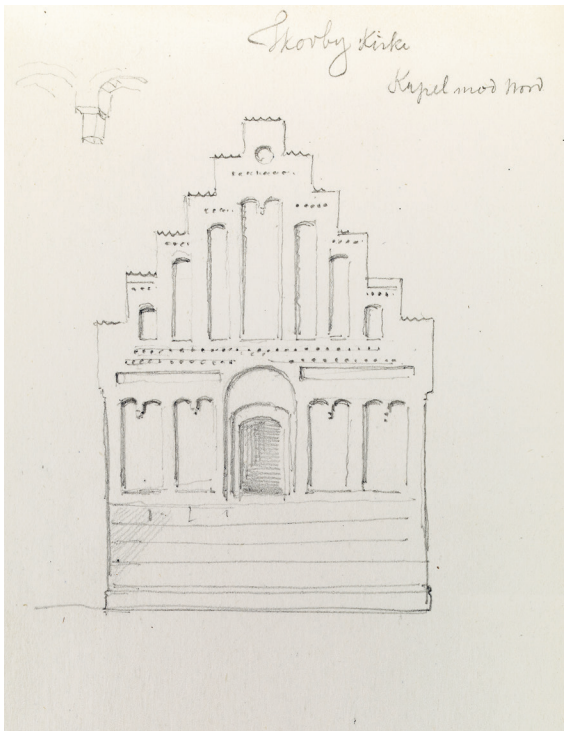

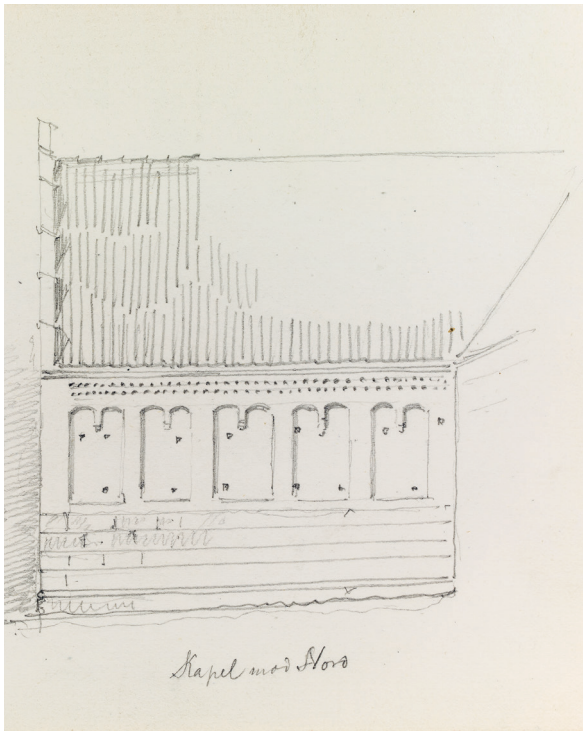

Fig. 34-35. Nordkapellets nord- og vestfacade (s. 5647). Skitser ved J.Vilh. Petersen o. 1883. I privateje. Foto i NM. – *North and west facade of the north chapel.*

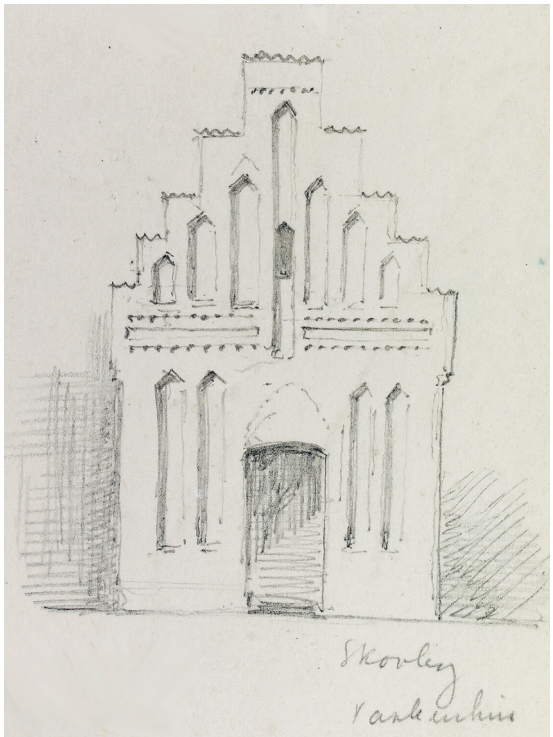

Kapellets ni spærfag er stort set intakte og senmiddelalderlige. Enkelte fag bærer præg af udskiftninger i fyr, men ikke i en grad, der har ændret den oprindelige konstruktion. Fagene har et lag hanebånd samt krydsbånd bladet på spærenes nordside, og de er nummereret med tre forskellige systemer af indridsede streger, hvilket fortæller, at tagstolen har været nedtaget og genopstillet flere gange. Tømmeret til kapellets spær er fældet o. 1520.[40]

Våbenhusets syv fag udgør et næsten intakt tagværk i eg, idet der kun er udført enkelte udskiftninger i fyr. Fagene er samlet fra nord mod syd ved bladning med et lag hanebånd.

Tagværket over apsis er af nyere dato og udført i fyr. Det samme gælder tårnets seks spærfag.

Klokkestol i to fag, udført i en blanding af genanvendt egetømmer og fyrretræ, opstillet i klokkestokværket.

Fig. 36. Våbenhusets sydfacade (s. 5647). Skitse ved J. Vilh. Petersen o. 1883. I privateje. Foto i NM. – *The south façade of the porch.*

†*Kvist*. 1677, hvor der pågik flere arbejder på tårnet, blev der indkøbt tømmer til en klokkekvist på tårnets sydside.[20]

Dendrokronologiske undersøgelser. Der er 2019 udtaget boreprøver af egetømmeret i koret, nordkapellet og våbenhuset.[41] I koret stammer tagstolens tømmer fra tiden efter o. 1142. Kapellets tagtømmer er ganske entydigt opsat i tiden o. 1520. Tømmeret over våbenhuset kunne ikke dateres.

Tagbeklædning. Apsis og kor er dækket af kobbertage, skibets tagflade er mod syd i kobber, mod nord i vingetegl. Vingetegl er også anvendt på kapellet, våbenhuset og tårnet, mens tårnets trappehus er tækket med kobber; alt sammen fornyet 1996 ud over våbenhusets tagdækning, der stammer fra 1982.[42] Den sammensatte tagbeklædning omtales tidligst af biskop Jacob Madsen, der 1590 beskriver, at hovedparten af kirken var dækket af bly ud over den vestre ende af skibets nordside, hvor der formentlig lå tegl, præcis som han beskriver det på kapellet og tårnet.[43] Der lå blytage på dele af kirken frem til 1897, hvor der blev givet tilladelse til, at grevskabet Gyldensteen kunne lægge kobbertage på kirken, og hvor det ligeledes blev besluttet at erstatte det med bly tækkede parti på skibets nordside med vingetegl, således at den nuværende disposition opstod.[36]

En †*fløjstang* blæste 1923 ned fra tårnets tag og måtte repareres før genopsætning.[13]

Opvarmning. Kirken opvarmes i dag med naturgasanlæg etableret 1988.[44] Der er kun sparsomme oplysninger om kirkens ældre opvarmningsmuligheder, der senest blev en mulighed 1879, hvor der indkøbtes to †kakkelovne, som blev opstillet 'på de aftalte steder.'[27] To nye kakkelovne blev indkøbt 1917 og formentlig placeret samme sted i kirken som deres forgængere.[45] På en udateret grundplan over kirken ses ovnene placeret i tredje hvælvfags nordvestre hjørne samt inde i nordkapellet ved arkadens østre vange. 1926 fortælles det, at et †varmeapparat er blevet nedtaget, hvilket og hvor i kirken nævnes dog ikke.[24] 1936 blev der indkøbt et kulfyret †lavtryksdampanlæg til opvarmning af kirken.[13] Dette anlæg blev, usikkert hvornår, omdannet til oliefyring, før det blev udskiftet med den nuværende løsning.

Kirkens teglmurede partier står hvidkalkede udvendig, mens de kvadersatte dele af facaden hovedsagelig står med blank mur, idet kvadrene nederst i vestforlængelsen af skibet og det tilhørende trappehus er tjæret, mens den øvre del er hvidtet. I det indre er alt hvidkalket på nær tårnrummet, som står i blank mur. Våbenhusets træloft er rødmalet med gråt bjælkelag, mens tårnrummets loft er i ubehandlet fyrretræ. Langs kirkens sydside og tårnets vestside ligger der perlegrus, lagt 1950, mens der findes græsplæne omkring bygningens øvrige dele.[23] 1862 ønskedes et fortov udført omkring hele kirken.[28] Dette blev 1875 udbedret og eksisterede formentlig frem til den nuværende belægning.[27]

Fig. 37-38. Middelalderlige indgangsportaler i kirkegårdens sydvestre og nordøstre hjørne (s. 5634). Skitser ved J. Vilh. Petersen o. 1883. I privateje. Foto i NM. – *Portals in the south-west and the north-east corner of the churchyard.*

Fig. 39. Indre set mod øst. Foto af ubekendt, o. 1910. – *The interior looking east*.

INVENTAR

Det middelalderlige inventar omfatter et muret alterbord, hvori der 1820 blev konstateret et relikviegemme, en døbefont, der med sin akantusranke og løverelieffer afspejler egnens kontakter til Djursland, to klokker dels fra 1400-tallet, dels støbt 1504 af Poul Grydestøber og ikke mindst alterbordsforsiden fra o. 1510-20 med Treenighedsmaleri tilskrevet malerne Iver Pedersen og Peder Maler.

Prædikestolen er et senbarokt arbejde fra tiden o. 1665/75 og er let genkendelig som et af Middelfartbilledskæreren Hans Nielsen Bangs arbejder. Altersølvet er i sin kerne fra 1852, da Hans Clausen, Assens, leverede både altersættet og oblatæsken. Altertavlen med maleri af Christoffer Faber forestillende Opstandelsen er fra 1853.

De tre portrætter af Danmarks store salmedigtere, Kingo, Brorson og Grundtvig, er malet af Stefan Viggo Petersen, Hillerød, og skænket kirken 1921 af stiftskasserer Knud Petersen. Stolestaderne er indrettet 1926 og skyldes arkitekt Knud Lehn Petersen. Kirkeskibet »Martha« blev skænket 1929 af snedker Rasmus Rasmussen, Tofte, mens kunstsmed Knud Eibyes syvstage er dateret 1939. Alterskranken er tegnet 1949 af arkitekt H. G. Skovgaard, mens altertavlen forestillende Korsnedtagelsen er udført 1959 af Kaj Louis Jensen.

Farvesætning og istandsættelser. Kirken er farvesat af Ernst Trier under hovedistandsættelsen 1971-75.[23] Stolestaderne står i en lysegrå bemaling med grønne fyldinger, prædikestolen er tilsvarende lysegrå med detaljer i lys gulgrøn og forgyldning, mens koret domineres af den mørklakerede egetræsaltertavle og alterbordsforsidens gyldne ramme. Inventarets ældste farvesætning kendes udelukkende igennem prædikestolen fra o. 1670, der synes oprindeligt at have stået i blank eg, og som siden fik en blå staffering. Prædikestol og bænke blev formentlig ved hovedistandsættelsen 1820 givet den perlefarve, der er nævnt 1862. Denne farvesætning blev siden opfrisket ad to omgange, senest 1926.

Biskop Jacob Madsens noter fra sin visitats 1590 giver et indtryk af den efterreformatoriske indretning af kirken. Biskoppen berettede, at en lektorieprædikestol adskilte koret fra skibet, og at koret var indrettet med både en tidligreformatorisk altertavle med fremstilling af Lidelseshistorien og med et 'solidt skab', utvivlsomt det †monstransskab fra 1496, der siden er nævnt i kirken. Døbefonten stod i nordkapellet, hvor der også var opstillet to katolske sidealtertavler ('skarnstavler'), som

Fig. 40. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The interior looking east.*

bispen ønskede fjernet, men som endnu stod der, da han atter besøgte kirken 1595.

Der vides ikke meget om forandringerne af kirkerummet i 1600- og 1700-tallet. Omtaler af kirkens altertavle indikerer imidlertid, at den efterreformatoriske tavle kan have været i brug indtil 1820, da kirkeejer Constance Gyldensteen gennemførte en hovedistandsættelse af kirken.[46] Denne istandsættelse var primært orienteret mod bygningen, men omfattede også alterbordet, fjernelse af altertavlen og tilføjelse af ryglæn i kvindestolene.[12]

Alterbord (jf. fig. 42), middelalderligt, muret, 195×80 cm, 110 cm højt, med en kraftig, lidt større bordplade af eg. Bordet er dækket af tykt puds, og det kan derfor ikke med sikkerhed afgøres, om det er muret af munkesten. Dets middelalderlige herkomst fremgår dog af, at man ved bordets istandsættelse 1820 fandt et lille *relikviegemme* af bly (fig. 41) i bordet. Denne måler 6,5×5,5 cm, er 2,4 cm høj og indeholder to knoglestykker, nogle mindre, kalkagtige genstande, et læderstykke og ikke mindst fire fragmenter af pergamentstrimler med latinske indskrifter, henholdsvis: »Dionisii, mar(tiris)« (Af martyren Dionysius), »Ma(r)t(i) ni conf(essoris) atq(ue) pont(ificis)«, (Af Martin, bekender og pave) og »[sanctar]um xi. millia v[ir] g[inum]« (Af de hellige 11.000 jomfruer). Relikviegemmet indeholder altså relikvier fra forskellige helgener. Æsken blev af kirkeejeren, grevinde Constance Gyldensteen, foræret til Nationalmuseet 1821 ved Vedel-Simonsens mellemkomst (inv.nr. DXXV).[47]

Alterbordsforside (fig. 42), o. 1510-20, tilskrevet malerne Iver Pedersen og Peder Maler. Panelet måler 71,5×165 cm og er udført af seks vandrette planker af fyr, der er indsat i en ny egetræsramme. Maleriet er udført i olie på en tynd kridtgrund[48] og viser Treenigheden siddende på en trone. Kristus sidder til venstre på tronen. Han er iklædt det hvide lændeklæde og draperet i røde og grønne klæder, der vajer dramatisk om hans spinkle krop. Han holder sit kors med venstre arm, alt imens han med højre hånd peger mod

Fig. 41. Alterbordets relikviegemme med dets indhold (s. 5661). Fotograf ubekendt, 1980'erne(?). – *The contents of the Communion table's reliquary.*

sidesåret. På en pude midt på tronen står Helligåndsduen med udslåede vinger, og til højre sidder Gud Fader iklædt kåbe og stola, mens han bærer den tredobbelte krone på hovedet. Med venstre hånd støtter han en globe i skødet, og med højre hånd udfører han en velsignende gestus. Tronen står på et lavt podium, der har skaktavlet gulv. Bag Treenigheden er en damaskbaldakin med granatæblemotiv i sort og guld, som også beklæder selve tronen.

De forreste engle i skarerne på hver side af podiet holder lidelsesinstrumenterne i hænderne, fra venstre er det: søjlen og pisken, lansen og naglerne samt spyddet med eddikesvampen.

Panelet er utvivlsomt et af Iver Pedersen og Peder Malers værker, idet deres figurer kan genkendes på deres ofte vredladne ansigtsudtryk og de udstående øjne, ligesom i øvrigt granatæblemønstret går igen i deres malerier til Claus Bergs altertavle i Sanderum Kirke (s. 2965).[49]

Ulla Haastrup daterede alterbordsforsiden til årene o. 1510-15 på baggrund af maleriernes slægtskab med dem på Claus Bergs Aarhustavle,[50] mens Jan Friedrich Richter vurderer den til at være lidt yngre, o. 1520.[51] Han ser endvidere en parallel til, at Iver Pedersen og Peder Maler udførte både en alterbordsforside og en altertavle med lidelseshistorien til Vejlby Kirke (Vends Hrd.) og foreslår på den baggrund, at alterbordsforsiden fra Skovby er en rest af en tilsvarende nyindretning af koret.[52] Forslag er baseret på biskop Jacob Madsens beskrivelse af kirken 1590, hvor en altertavle med fremstilling af Lidelseshistorien er nævnt (jf. †nr. 1 ndf). Af samme grund må forslaget også afvises, da Jacob Madsen anfører, at denne altertavle var efterreformatorisk og dermed altså mindst et årti yngre end alterbordsforsiden.

Alterbordsforsiden blev genopdaget 1893 ved en istandsættelse af kirken. På dette tidspunkt var maleriet vendt på hovedet, hvilket må opfattes som et udtryk for, at alterbordsforsiden siden o. 1726 i praksis blot tjente som bund for de skiftende alterklæder (jf. ndf.).[45] Ved genopdagelsen af alterbordsforsiden blev det indledningsvis foreslået, at billedet kunne være en del af det malede loft, biskop Jacob Madsen nævnte 1590 (s. 5656).[45] Alterbordsforsiden blev konserveret 1895 af Julius Magnus-Petersen,[53] og den blev efterfølgende ophængt på skibets nordvæg over for prædikestolen. Den blev ført tilbage til alterbordet under hovedistandsættelsen 1971-75.

†*Alterklæder.* 1) Anskaffet o. 1726, da synet konstaterede, at der manglede et.[20] 2) Nævnt 1814 som rødt, formentlig den almindelige type af fløjl med guldgaloner.[36] 3) Nævnt 1823, et sort alterklæde.[45] 4) Nævnt 1862 som udført af rødt bomuldsfløjl med guldkors og guldbrokade.[13] Det ønskedes 1873 fornyet,[27] hvilket dog ikke var sket 1876, da klædet nu fremstod 'meget falmet'. 5) O. 1876, af rødt fløjl med guldbrokadekors. Anskaffet kort efter at kirkesynet 1876 bad om, at kirkens alterklæde blev udskiftet; omtalt 1878 som 'nyt'.[27]

†*Brudetæppe,* skænket 1890 af sognets damer i anledning af provst Fogs sølvbryllup 17. maj 1890.[27]

Altertavle fra 1959 (fig. 43) er udført af lindetræ af Kaj Louis Jensen og forestiller Korsnedtagelsen. Stående på henholdsvis en stige og et fældet træs grene er Josef af Arimatæa og Nikodemus i færd med nænsomt at fire Kristi afsjælede legeme ned ved hjælp af et langt klæde.Ved foden af korset knæler Maria og strækker hænderne op mod sin søn for at modtage ham. Motivet er anbragt på et højt postament, hvor både tornekronen og gravhulens åbning er udført i relief. Denne kombination af relief og skulptur samt brugen af delvis bemaling er typisk for kunstneren. Således træder de fire figurer frem på det mørke træ i kraft af deres stærke lokalfarver. På postamentet er Joh. 14,19 citeret i guldversaler: »Endnu en liden stund og verden ser mig ikke mere, men I ser mig thi jeg lever og I skal leve«.

†*Altertavler.* 1) Udført efter reformationen 1536 (jf. ndf.). Den er omtalt første gang 1590 af biskop Jacob Madsen, der også oplyser, at tavlen havde malerier fra lidelseshistorien,[43] mens det 1631 berettes, at den var udført 'af brædder med gamle malerier, hvoraf det meste er faldet af'.[20] Der har altså tilsyneladende været tale om en illusionistisk malet altertavle, hvilket understøttes af præsteindberetningen 1755, som supplerer den ældre beskrivelse ved at omtale altertavlen som blot et 'bræt', men 'meget sirlig og kunstig malet, så at det ser ud som det smukkeste billedhuggerarbejde'.[39] Desuden oplyses det, at den bar et latinsk citat: »Verba Dei septem septem testata columnis/ constant, his ævum stet tua fulta fides« (Guds syv ord står bevidnet på syv søjler/ på dem skal din tro stå støttet i evighed), og at der på 'to aparte' (dvs. separate) søjler neden for disse ord kunne læses 'de 7 Kristi ord, han talte om på korset' (dvs. 'Min Gud, hvorfor har du forladt mig?').[39]

Jacob Madsen anførte 1590, at altertavlen var en »aff de første efter Evangeliets Modtagelse«.[43] Denne lidt kryptiske formulering må forstås sådan, at tavlen var blandt de tidligste efterreformatoriske altertavler på Fyn. Som nævnt var den i dårlig stand 1631, ligesom det var tilfældet 1720, da den omtales som meget slidt.[54] At dømme efter ovennævnte karakteristik i præsteindbe-

Fig. 42. Alterbordsforside med Treenighedsmaleri malet 1510-20 af Iver Pedersen og Peder maler (s. 5661). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Front of the Communion table with painting of the Holy Trinity 1510-20 by Iver Pedersen and Peder painter.*

Fig. 43. Altertavle, 1959, udført af Kaj Louis Jensen (s. 5663). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altarpiece, 1959, by Kaj Louis Jensen.*

retningen, må altertavlen være sat i stand i tiden frem mod 1755.[55] 1820 ønskede man at anbringe halvsøjler ved altertavlen; muligvis som en fornyelse af de gamle søjler.[36] Altertavlen blev fjernet ved hovedistandsættelsen 1820 (jf. ndf.) og muligvis kasseret, for 1860 var det ikke muligt for biskop Engelstoft at opspore dens rester.

2) (Jf. fig. 39), 1853, en arkitektonisk opbygget altertavle med storfelt flankeret af slanke søjler og anbragt på et smalt postament. Topstykket var spidsbuet og udsmykket med et hjulkors i relief, og det flankeredes af slanke pyntespir stillet på førnævnte søjlers kapitæler. Altertavlen var dermed af samme type, som dem kirkeejer Johan

Fig. 44. Christoffer Fabers altermaleri af Opstandelsen, 1853 (s. 5665). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Christoffer Faber's altar painting of the Resurrection, 1853.*

Hartvig Ernst Gyldensteen lod opstille i andre af grevskabets kirker; i alle tilfælde med maleri af Christoffer Faber (jf. Uggerslev og Grindløse, s. 5336 og 5594).

Det bevarede *altermaleri* (fig. 44) forestiller Opstandelsen og er malet af Christoffer Faber; signeret »CFaber/ Odense 1853«.[56] Billedet, der måler 188×141 cm, er udført i olie på lærred til †altertavle nr. 2. Maleriet viser Kristus, der klædt i hvidt rejser sig fra sarkofagen og træder ud i den dunkle gravhule, mens han udfører en velsignende gestus i beskuerens retning. Omkring ham knæler to engle, den venstre er iklædt en lysegrøn dragt og holder sine arme krydset foran brystet, mens

Fig. 45. Altersæt med oblatæske, udført 1852 af Hans Clausen, Assens (s. 5667). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar set including wafer dish, made in 1852 by Hans Clausen, Assens.*

blikket er nedadvendt. Den anden engel er klædt i blåt og kigger op mod Kristus med hænderne foldet i bøn. Foran sarkofagen ligger et sværd og et skjold som antydning af, at vagterne har taget flugten, og bag Kristus ses gravhulens åbning ud mod nattemørket. Bagsiden blev 1890 forsynet med en 'let træbeklædning',[27] og 1895 fik billedet en ny ramme.[45] Altertavlen blev fjernet fra alteret under kirkens istandsættelse 1926, og det 'hæslige, gamle' altermaleri blev derefter ophængt på kapellets nordvæg.[13] Kirken synes dermed ikke at have haft en alterprydelse i perioden 1926-1959.

†*Sidealtertavler,* nævnt 1590 af biskop Jacob Madsen som »Skarns Taffler«, der var opsat i ka-

Fig. 46. Alterkande, 1890'erne, skænket af kirkeejer Johan Hartvig Ernst Bernstorff-Gyldensteen (s. 5667). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar jug, 1890th, donated by church owner Johan Hartvig Ernst Bernstorff-Gyldensteen.*

pellet.[43] Biskoppen ønskede, at sidealtertavlerne blev fjernet, men han måtte 1595 konstatere, at de endnu var i kirken. Den ene var formentlig en Mariatavle, eftersom det 1755 er nævnt, at der i kirkens vestende stod en smuk figur af Maria med forgyldt glorie, der var udhugget i træ og »blaa feldt«; dette sidste henviser måske til selve alterskabets blå baggrund.[39]

Altersæt (jf. fig. 45), 1852, udført af Hans Clausen, Assens. *Kalken* er 22 cm høj med en kuplet fod. En attisk profil formidler overgangen til skaftet, der har en markant, fladoval og riflet midtknop. Bægret er prydet af et indgraveret kors. Under bunden ses et mesterstempel,[57] og en indskrift med prikskrift: »Vog 35 5/8 Lod«. *Disken* måler 14,5 cm i diameter og har glat bort set fra et indgraveret kors på fanen. På undersiden er stemplet et mestermærke og med skriveskrift indgraveret »Skovby Kirke 1852/ Vog 10 ¼ Lod«.

Oblatæske (jf. fig. 45), 1852, udført af Hans Clausen, Assens (jf. altersæt ovf.). En oval æske, 12,3×9,2 cm, 5,5 cm høj, med glatte sider og fladkuplet låg med en konkav profil langs kanten. På lågfladen er med skriveskrift anført »Skovby Kirke/ 1852«. Under bunden ses mesterstempel som på altersættet og en indskrift med prikskrift: »Vog 12½ Lod«.

Fig. 48. Syvstage nr. 2, udført 1939 af kunstsmed Knud Eibye, Odense (s. 5668). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Menorah no. 2, made in 1939 by Knud Eibye, Odense.*

Alterkande (fig. 46), o. 1880'erne, leveret af Arendal Høy. Af tin, 25 cm høj, med spidskantet korpus, høj hals og hængslet – nu afbrækket – låg. På korpus er med skriveskrift indgraveret »B. G.« for Bernstorff Gyldensteen. Kanden er formentlig anskaffet omtrent i samme periode, som grevskabet skænkede en tilsvarende tinkande til Nørre Sandager Kirke (1884, s. 5795) og Ore Kirke (1892, s. 5720). †*Alterkande,* nævnt 1862, af sortlakeret tin med forgyldt kors og tud.[13]

Skummeske leveret 1887 af L. R. Rasmussen, Bogense, 17 cm lang, med perforeret laf og snoet skaft, der på undersiden er stemplet med mestermærket og indgraveret »Skovby Kirke«.[45] Tilsvarende skeer i Ore og Nørre Sandager kirker (s. 5721 og 5795).

Alterstager (fig. 47), o. 1850. De 54 cm høje stager har lav, profileret fod, skaftet er cylindrisk bort set fra det nedre vaseled, og lyseskålen er

Fig. 47. Alterstager, o. 1850 (s. 5667). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Altar candlesticks, c. 1850.*

Fig. 49-50. 49. Dåbsfad, formentlig fra 1800-tallet (s. 5670). 50. Dåbskande nr. 2, udført af Jørgen Dahlerup 1995 (s. 5670). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *49. Baptismal dish, probably 1800s. 50. Baptismal jug no. 2, Jørgen Dahlerup, 1995.*

flad. †*Alterstager.* 1590 ejede kirken ingen alterstager.[43] 1631 oplyses atter, at kirken ingen stager

Fig. 51. Romansk døbefont (s. 5669). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Romanesque font.*

havde 'bort set fra to af træ', der er så lette, at lysene vælter.[20]

Syvstager 1) 1925, en 57 cm høj Titusstage med fod i tre aftrapninger, den nedre med indskriften »Skovby Kirke 1925« i kursiv. Opstillet i tårnrummet. 2) (Fig. 48), 1939, udført af kunstsmed Knud Eibye, Odense. En 45 cm høj Titusstage med kvadratisk base, profileret fod og leddelte arme. På basen er med versaler indgraveret »Knud Eibye 1939.«. Opstillet på alterbordet. En tilsvarende syvstage er i Ore Kirke (s. 5720).

Messehagler. 1) 1891, af rødviolet fløjl med guldgaloner, anskaffet fra Wessel & Vett, København (dvs. Magasin du Nord). 2) Nyere, af grøn silke med gult gaffelkors. †*Messehagler.* 1) Nævnt 1590, af rødt fløjl og i god stand.[43] 2) Nævnt 1675, af rødt taft.[7] 3) 1712, af rødt fløjl med guldtresser, der blev skænket ved Heinrich von Arenstorffs begravelse 16. juni 1712 sammen med †alterskranken (jf. ndf.).[39]

†*Alterbøger,* 1880 ønskedes Berggrens Koralbog anskaffet, da den manglede.[27]

Alterskranke (jf. fig. 40), o. 1949, tegnet af H. G. Skovgaard.[22] En halvcirkulær skranke af eg, der bæres af slanke balustre. Det smalle knæfald og håndlisten er betrukket med cognacfarvet læder.

†*Alterskranke,* skænket i forbindelse med begravelsen af Heinrich von Arenstorff 16. juni 1712 (jf. også †messehagel nr. 3 og gravsten nr. 4).[39] Den er muligvis identisk med den, der 1862 er beskrevet som havende 'malet trægelænder med runde stokke (dvs. balustre), og knæfald betrukket med fastslået sort skind'.[13] Knæfaldet blev repareret 1889 af sadelmager Hansen.[45]

Døbefont (fig. 51), romansk, af granit. Den 96 cm høje font har fod formet som et terningkapitæl med reliefhoveder i hjørnerne, der fremhæver fodens blokform. Under sidernes arkader er hugget løverelieffer (fig. 52-55). Et cylindrisk skaft, der er præget af nyere cementreparationer, formidler overgangen til kummen. Sidstnævnte måler 69,5 cm i diameter og er dekoreret med dels en akantusranke, dels med tre lister langs mundingen. M. Mackeprang anså fonten for et arbejde udført af »en Fyenbo der har gaaet i jydsk Skole«, eftersom han i akantusranken og løverne så træk fra både 'Djurslandtypen' og de jyske løvefonte, men førstnævnte dog i en midtfynsk udformning. Endvidere så Mackeprang i fontens grundform træk fra den fynske, såkaldte 'Højbytype' (jf. s. 3995).[58]

Fonten stod 1590 i nordkapellet.[43] 1882 blev de ældre oliebemalinger afrenset,[27] og i det tidlige 1900-tal blev fonten flyttet op under korbuens nordside.[59] Ved hovedistandsættelsen 1971-75 blev den flyttet til sin nuværende plads i skibets nordøstlige hjørne.[23]

Et †*fontelåg* var ønsket 1722, men endnu ikke anskaffet 1726.[20] De to blyudfyldte huller i døbefontens overkant viser imidlertid, at der på et tidspunkt har været benyttet et låg.

Fig. 52-55. Løverelieffer på døbefontens fod (s. 5669). 52. Syd. 53. Øst 54. Vest 55. Nord. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Lion reliefs on the foot of the font. 52. South. 53. East. 54. West. 55. North.*

Dåbsfad (fig. 49), 52 cm i diameter, med glat bund og fane. Fadet er formentlig anskaffet i 1800-tallet, om end dets enkle form gør det svært at vurdere.

Dåbskander. 1) O. 1884, leveret af Bing & Grøndal, København.[27] Af sortglaseret porcelæn, 31 cm høj, og prydet med et guldkors. Oprindeligt anskaffet som alterkande.[45]

2) (Fig. 50), 1995, udført af Jørgen Dahlerup og skænket af Hans Jørgen Hansen, Skovby. En 30 cm høj kande af hamret messing med svunget korpus, kraftig hældetud og hank samt låg med knop formet som et gennembrudt cirkelkors. Under bunden er indgraveret: »Skænket af Hans Jørgen Hansen, Skovby/ Skovby Kirke 1995/ Dahlerup Design«.[60]

Prædikestol (fig. 56-61), skåret 1665/75 af Hans Nielsen Bang, Middelfart, bestående af en kurv i fem fag med en opgang fra 1975.

Kurvens fag har rektangulære fyldinger med flammelisteprofil. I fyldingerne er monteret udskårne figurer af evangelisterne og Kristus. Fra opgangen ses: 1) (Fig. 57) Mattæus, der holder en bog i venstre hånd, mens en lille engel ved hans side rækker blækhuset op til ham. 2) (Fig. 58) Markus, ligeledes med en bog i venstre hånd, mens han let foroverbøjet holder på sine folderige klæder med højre hånd. Ved hans fod ligger løven. 3) (Fig. 61) Kristus som Verdens Frelser holdende globen i højre hånd, mens venstre er hævet i en velsignende gestus. 4) (Fig. 59) Lukas, der holder den lukkede bog i sin ene hånd og den anden ind foran sit bryst; ved foden ligger oksen. 5) (Fig. 60) Johannes, der er skildret som en rundkindet, ung mand med en opslået bog i hånden og ørnen ved sin side.

De fem fag indrammes af hjørnefremspring med vinomvundne snosøjler, hvis kapitæler er udformet som drueklaser med blade. Storfelterne adskilles fra de glatte postament- og frisefelter af flammelister. På de skrå postamentfremspring er der vrængemaskerelieffer, mens frisefremspringene prydes af kvindehoveder. Under kurven er hængestykker udskåret som bevingede englehoveder. Opgangen, af eg, er en enkel konstruktion uden gelænder og udført under kirkens hovedistandsættelse 1971-75.[23]

Stolen står i en staffering fra hovedistandsættelsen 1971-75 med rammeværk i to gråtoner, felter i en lys gulgrøn og lister i forgyldning. Forud for denne nystaffering afdækkede konservator Mogens Larsen de ældre farvelag.[61] Han skønnede, at stolen oprindeligt stod i ubemalet egetræ, og at den ældste staffering, med blåt overalt, var tilkommet senere. Formentlig ved kirkens hovedistandsættelse 1820 blev stolen malet i den perlefarve, der er nævnt 1862, og som siden blev fornyet ad to omgange, senest i 1926 af malermester A. Eriksen, Kassemose.

Prædikestolen er i sin udførelse genkendelig som et af Middelfartbilledskæreren Hans Nielsen Bangs arbejder.[62] Mattæusfiguren genfindes da også i variant på billedskærerens prædikestole i Skeby (s. 4874) og Føns (Vends Hrd.), mens Kristusfiguren er beslægtet med den på Nørre Åbystolen (Vends Hrd.). Sidstnævnte samt figuren af Markus optræder imidlertid også i variant blandt dem, Hans Nielsen Bangs tidligere elev eller assistent, Jørgen Rasmussen,[63] 1678 føjede til renæssanceprædikestolen i Gårslev Kirke (Vejle Amt).[64] Fordi Skovbystolen derved muliggør direkte sammenligninger mellem Hans Nielsen Bangs sene stil og Jørgen Rasmussens, er den envigtig kilde til afgrænsningen af de to nævnte billedskæreres arbejder.

Der er ikke for nuværende gjort nærmere forsøg på at placere Skovbystolen i Hans Nielsen Bangs samlede værk. Overordnet set følger den et typisk skema fra den sene bruskbarok i 1600-tallets sidste tredjedel, idet den kendetegnes ved en kraftig betoning af stolenes arkitektoniske grundopbygning, der fremkommer både ved at reducere den bruskbarokke ornamentering, ved de kraftige hjørnefremsprings tydelige faginddeling af stolen, og i øvrigt ved at der er placeret store figurer snarere end detaljerige, narrative relieffer i storfelterne.[65] En datering til tiden kort efter 1665, da kirkens ældre †prædikestol var i meget dårlig stand (jf. ndf.), understøttes af fi-

Fig. 56. Prædikestol, skåret 1665/75 af Hans Nielsen Bang, Middelfart (s. 5670). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Pulpit, carved 1665-75 by Hans Nielsen Bang, Middelfart.*

Fig. 57-60. Prædikestolens 1.-2. og 4.-5. fag med figurer (s. 5670). 57. Mattæus. 58. Markus. 59. Lukas. 60. Johannes. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *First, second, fourth and fifth bay of the pulpit with figures. 57. St Matthew. 58. St. Mark. 59. St. Luke. 60. John the Baptist.*

Fig. 61. Prædikestolens tredje fag med Kristus som Verdensfrelser (s. 5670). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Third bay of the pulpit, Christ the Saviour of the World.*

gurstilen, hvis grove, let aflæselige ansigtstræk og klædernes mere forenklede udformning med skarpkantede foldekast er karakteristisk for Hans Nielsen Bangs sene arbejder. Eksempelvis genfinder man detaljer som de store, mandelformede øjne med skelende pupiller og kvindehovedernes riflede pandehår samt i øvrigt sammenlignelige engle og kvindehoveder på Hans Nielsen Bangs signerede og 1675 daterede prædikestolsopgang i Skt. Nikolaj Kirke, Middelfart (s. 2314).

†*Prædikestol,* nævnt 1590 som opsat for koret, dvs. en lektorieprædikestol.[43] Den var endnu i brug 1631, hvor der udtrykkes et ønske om at udskifte den.[20] Dette skete dog næppe, for o. 1665 var kirkens prædikestol 'meget svag' og decideret farlig at gå op på.[20] Efter nedtagningen må nogle af lektorieprædikestolens paneler være genanvendt som brystning for et †pulpitur i skibets vestende. Ifølge præsteindberetningen fra 1755 bar dette nemlig den latinske indskrift: »Sileant voces humane ubi sonant Divine, anno Domini 1570« (Menneskelige stemmer skal tie når de guddommelige lyder). Disse ord var også oversat til plattysk: »Wen Godt redet, so schal de gansze Werlt de mundt tho don, undo tho hören«.[39] Citatet, der blev tillagt Augustin, betoner nødvendigheden af at lytte til Guds Ord, og i denne sammenhæng altså til præstens ord fra prædikestolen. De kendes også fra den omtrent samtidige prædikestol i Højby Kirke (1578, s. 3996).

En †*prædikestolsbeklædning* ønskedes 1877 fornyet med et i samme stof som messehagelen (rødt fløjl).[27] 1878 ønskede man at udskifte dets sølvkantebånd med guldbrokade, så det svarede til kirkens messehagel og nye alterklæde (†nr. 5). [27]

†*Timeglas,* nævnt 1819 som havende fire glas, altså en ramme af metal eller træ, der holdt fire timeglas, som målte hvert sit kvarter.[36]

Stolestader (jf. fig. 40), 1926, med 119 cm høje, glatte gavle, der afsluttes af en riflet frise med tandsnit og et trekantet topstykke. De ydre stoleben er udsavede. Frontpanelet i skibets nordre stoleblok er kassetteret med 2×7 profilfyldinger, mens det tilsvarende i kapellet har 2×10 hammerfyldinger og gavle, der er lidt lavere end det øvrige stoleværks, 113 cm, og prydet af både en fylding og af en roset i topstykket. Stoleværket står i en staffering af gråtoner med detaljer i guld.

Fig. 62. Pengeblok, o. 1800(?) (s. 5676). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Money box, c. 1800(?).*

Fig. 63. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The interior looking west.*

Forandret under hovedistandsættelsen 1971-75.[23] Stolene svarer omtrent til dem, kongelig bygningsinspektør Knud Lehn Petersen tegnede 1919 til Verninge Kirke (s. 3246), og kan regnes for hans arbejde.

†*Stolestader.* 1) O. 1665 var både mands- og kvindestolene brøstfældige.[20] 1692 var alle 22 stole i kapellet samt nogle af skibets 'nedfaldne, i stykker og bortspredte'.[7] De blev repareret 1694, hvor man også ønskede nyt panelværk til skibets midtergang, hvilket må formodes at have indgået i stoleblokkene.[20]

2) (Jf. fig. 39), 1721-22,[20] da stolene i først kapellet og siden midtskibet var brøstfældige og måtte fornys.[20] Deres gavle havde glatte pilastre udført under en høj frise, alt skåret i forsænket relief. 1819 er det nævnt, at der var 75 stolestader i kirken, samt at kvindestolene ikke havde ryglæn.[36] Disse må være tilføjet ved hovedistandsættelsen 1820, for 1862 udgjordes stoleværket fortsat af 75 stole, hvoraf seks havde døre, fulde ryglæn og plankegulv, mens de øvrige havde et smalt bræt som ryglæn og var stillet på skibets stengulv.[13] Stolene var på dette tidspunkt malet i perlefarve. Ombygget 1889.[27]

1906 ønskede menighedsrådet at lade stolene udskifte, da der ikke var plads til hylder på ryglænene, og da de trængte til at blive malet.[13] Ønsket om at få indrettet nye og mere bekvemme stole blev genfremsat 1911, men atter afvist af kirkeejeren lensgreve Bernstorff-Gyldensteen, som foretrak at istandsætte de eksisterende stole, eftersom kirken stod foran at overgå til selveje (jf. s. 5631).[45] 1925 blev stolene karakteriseret som 'så grimme og usmagelige, at de skæmmer den ellers så smukke og anselige kirke'.[24]

†*Skriftestole.* 1) Nævnt 1692 som ødelagte.[7] 2) Nævnt 1862 som to aflukkede stole til præsten og degnen med fjællegulv, som var opsat i koret, givetvis på hver side af alterbordet.[13] De stod 1862 i perlefarve.[13] Samme år ønskedes stolene fjernet, og degnen skulle herefter have plads 'nedenfor koret'.[13]

Fig. 64. Stefan Viggo Pedersens portrætter af salmedigterne Adolph Brorson (t.v.), Thomas Kingo (m.f.) og N. F. S. Grundtvig (t.h.), 1921 (s. 5677). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Stefan Viggo Pedersen's portraits of hymn writers Adolph Brorson (left), Thomas Kingo (middle) and N. F. S. Grundtvig (right), 1921.*

†*Løse stole* opstillet i koret, er nævnt 1755.[39]

†*Monstransskab,* 1496.[43] Ifølge præsteindberetningen fra 1755 bar kirkens jernbeslåede, 'papistiske' monstransskab dateringen »M.C.D.LXXXXVI« (1496) samt navnet på kirkens sognepræst: »Nicolai Jacobi plebani« (sognepræst Nikolaj Jakobsens).[39] Søren Abildgaard så skabet 1762 og noterede, at denne indskrift var skåret i træet.[66]

Pengeblok (fig. 62), nævnt 1814.[36] Af eg, 95 cm høj, med buet front, der er beslået med fem vandrette jernbånd, heraf to hængslede, samt et sjette bånd, der kan låse blokken. Møntindkastet er en rektangulær metalplade med forsænket pengerille. Opsat i skibet ved våbenhusdøren.

To *pengebøsser*, nævnt 1862,[13] af sortmalet blik med indskriften »Fri Fattig Bøsse« i hvidt. Oval, 9×14 cm og 15 cm høj. Pengebøsserne, der er af en almindelig type (jf. Ore Kirke s. 5728), er opsat ved kirkedøren.

†*Pengetavler.* 1) Nævnt 1718 som ødelagt, hvorfor en ny skulle anskaffes.[20] 2) 1721 skulle endnu en pengetavle anskaffes og bruges til kollekten til Helsingørs hjælp.[20] 3) 1741 skænkede 'oberstløjtnantinde Hagedorn', (dvs. Christiane Hoppe) en pengetavle med pung af »fundoer« og sølvklokke, der skulle benyttes til kollekten til Helsingørs skole.[67]

Dørfløje. Udvendig, 1800-tallet, en fladbuet dobbeltfløj med 2×4 fyldinger. Oprindeligt dørgreb. Grålamalet.

Indvendige. 1) 1700-tallet, en rundbuet fløj, hvis forside har 2×5 profilfyldinger, højovalt låsebeslag og en dørring af jern monteret midt på fløjen. På indersiden er der sekundært påslået profilerede brædder, der danner 2×5 kassetter af samme format som forsidens fyldinger; spor i malingen viser, at der oprindeligt var slået skråtstillede profilbrædder på de to lægter, der holder døren sammen. Fløjen står i to toner af gråt.

2-3) 1975, tegnet af Ebbe Lehn Petersen, to fyldingsfløje af blank eg, den ene dobbelt, er indsat i tårndøren og tårntrappedøren under kirkens istandsættelse 1975.

†*Dørfløj*. En jernbeslået dør fra – formentlig – 1500-tallet, hvorpå der ifølge en beskrivelse fra 1755 var en minuskelindskrift, som imidlertid var så ødelagt, at den ikke kunne læses.[39] Døren blev ført til Gyldensteen på et tidspunkt derefter.[68]

Orgel (jf. fig. 63) 1974, med 11 stemmer, én transmission, to manualer og pedal. Bygget af Marcussen & Søn, Aabenraa. Disposition: Hovedværk: Principal 8', Rørfløjte 8', Oktav 4', Waldfløjte 2', Mixtur 3-4 kor. Rygpositiv: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Quint $1^1/_3$'. Pedal: Subbas 16', Oktav 8' (trm.), Gedakt 8'. Manualomfang C-g^3, pedalomfang C-f^1. Koblinger: HV+RP, P+HV, P+RP. Svelle for RP. Opstillet på gulv i vest med østvendt facade og spillebord.[69]

†*Orgel*. 1906 med ti stemmer, to manualer og pedal, bygget af I. Starup, København. Senere om-

Fig. 65. Kirkeskibet »Martha«, 1929 (s. 5678). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The votive ship 'Martha', 1929.*

bygget og udvidet til 12 stemmer. Disposition efter ombygning: Manual I: Quintatøn 16', Principal 8', Fløite 8', Oktav 4', Quint $2^2/_3$, Oktav 2', Mixtur IV. Manual II: Gedakt 8', Gedaktfløjte 4', Blokfløjte 2', Quartian II. Pedal; Subbas 16', Fløite 8' (trm.). Koblinger: II-I, II 4'-I, I-P, II-P. En frikombination, fire faste kombinationer: p, mf, f, ff. Svelle for manual II. Pneumatisk aktion, keglevindlader. På pulpitur i vest med østvendt facade, fritstående spillebord øst for orglet med vestvendt klaviatur.[69]

†*Orgelpulpitur*(?), o. 1906. Seks fag panelværk og tre mæglere fra et ældre pulpitur er genanvendt til et repos på skibets loft. Fagene har koblede rundbueblændinger, og mægleren er skåret i nyromansk stil med en terningkapitæl.

Salmenummertavler (jf. fig. 63), o. 1975. Fem tavler, 120×19 cm, udført af metal. Tavlerne er udført til sortmalede skydenumre, der kan indskydes under to overskrifter: »Daab« og »Nadver« (anført med hvide versaler). Formentlig anskaffet under kirkens istandsættelse 1975. Seks †*salmenummertavler* er nævnt 1815.[36]

Malerier (fig. 64), 1921, tre portrætter af salmedigterne Thomas Kingo (jf. s. 5631), Hans Adolph Brorson og N. F. S. Grundtvig, malet af Stefan Viggo Pedersen, Hillerød, og skænket af stiftskasserer Knud Petersen 1921.[70] Grundtvigs portræt er kopieret efter C. A. Jensens maleri fra 1843,[71] Brorsons efter Johan Hörners portræt fra 1756,[72] mens Thomas Kingos er en kopi efter portrætrelieffet på Kingos epitafium fra 1702 i Fraugde Kirke (s. 3580). Kingoportrættet er signeret for neden til højre »19 - SVP 21.«, de to øvrige billeder med initialerne »SVP« på lærredets bagside. Billederne er ophængt i kapellet. De tre portrætter er Stefan Viggo Pedersens tidligste kirkearbejder, han har siden malet altertavler til blandt andet Søndersø Kirke (1949, Skovby Hrd.).

Lysekroner. O. 1950, fem ens kroner med 2×8 arme udført i nyrokokostil med smalle lyseskåle. Stammen udgøres af fire fladovale kugleled og afsluttes af en stor kugle med midtled og fladoval, leddelt knop. Ophængt i skib og kor.

†*Belysning.* 1978 suppleredes belysningen med tre PH-kogler.[22]

Lampetter, o. 1962, fremstillet af kunstsmed Otto Frandsen, Odense.[22] Såkaldte »Odenselampetter«, af messing. De fire lampetter omfatter et par

Fig. 66. Klokke nr. 1, 1400-tallet (s. 5678). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Bell no. 1, 1400s.*

med en enkelt og et par med to lyseskåle. Samme lampet er benyttet i Ore Kirke (s. 5730) og Vor Frue Kirke, Odense. Opsat i koret.

Kirkeskib (fig. 65), 1929, en tremastet fuldrigger med navnet »Martha«, bygget af snedker Jens Henrik Olsen, Søndersø, og skænket af Rasmus Rasmussen, Tofte.[73] Skibet er 100 cm langt, hvidmalet med rødt skrog og navn anført på agterspejlet i guld. På skroget er sat en sølvplade med giverens navn. Ophængt i gjordbuen mellem skibets første og andet fag.

To †*ligbårer* er nævnt 1820, da de skulle males.[36] De blev opbevaret i våbenhuset.[36]

Klokker. 1) (Fig. 66), 1400-tallet.[74] Klokken måler 77 cm i diameter og er glat, bortset fra et støbermærke på klokkelegemet (fig. 68). Hankene er snoede. Ophængt i en slyngebom, der er omdannet til vuggebom. I tårnets klokkestokværk.

2) (Fig. 67) 1504, støbt af Poul Grydestøber, Middelfart på foranledning af Tilluf Eriksen Bjørn og Sophie Lunge.[4] Klokken måler 110 cm i diameter og har om halsen samt delvis ned på klokkelegemet en indskrift i minuskler: »anno domini mdiiii ad lavdem trinitatis et s(anc)ti Martini fvit hoc opvspletv(m) die s(anc)ti Botvlphi t(em)p(or)e Nicolai Iacobi plebani« (I Herrens år 1504,

Fig. 67. Klokke nr. 2, støbt 1504 af Poul Grydestøber fra Middelfart (s. 5678). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Bell no. 2, cast in 1504 by Grydestøber, Middelfart.*

til ære for Treenigheden og den hellige Morten blev dette værk fuldendt, Skt. Budolfi Dag [17. juni] på sognepræst Niels Jacobsens tid). Som skilletegn i indskriften er brugt rosetter samt to støbermærker. På klokkelegemet er desuden anbragt følgende relieffer: kirkens værnehelgen, den hellige Morten, til hest og iklædt kappe (fig. 69); tre ens fremstillinger af korsfæstelsen med Maria og Johannes (fig. 70); en knælende biskop med krumstav (fig. 71); og våbener for giverne, lensmand på Harritslevgård Tilluf Eriksen Bjørn (fig. 72) og Sophie Lunge (fig. 73).[75] Akslen var 1718 så nedslidt, at man ikke havde ringet med klokken i mere end et år.[20] Poul Grydestøbers navn kendes også fra klokken i Guldbjerg, hvor i øvrigt reliefferne af korsfæstelsen og af den knælende biskop genfindes (s. 5764), ligesom det kan knyttes til yderligere tre klokker, der alle bærer hans støbermærke.[76]

Fig. 68-73. Detaljer af klokke nr. 1 (fig. 68) og nr. 2 (fig. 69-73). 68. Støbermærke (s. 5678). 69. Kirkens værnehelgen, Den hl. Morten (s. 5679). 70. Korsfæstelsesrelief nr. 2 (s. 5679). 71. Relief af en biskop (s. 5679). 72. Tilluf Eriksens våbenskjold (Bjørn) (s. 5679). 73. Sophie Lunges våbenskjold (s. 5679).Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Details of bell no. 1 (fig. 68) and no. 2 (figs. 69-73). 68. Foundry mark on bell no. 1. 69. The church's patron saint, Martin of Tours. 70. Crucifixion relief no. 2. 71. Relief of a bishop. 72. Tilluf Eriksen's coat of arms (Bear). 73. Sophie Lunge's coat of arms.*

Fig. 74-75. Gravsten nr. 2, 1465, over sognepræst Erik Hansen (s. 5661). 74. Foto Arnold Mikkelsen 2019. 75. Søren Abildgaards tegning, 1762. – *Gravestone no. 2, 1465, for parish priest Erik Hansen. 74. Photo 2019. 75. Søren Abildgaard's illustration, 1762.*

GRAVMINDER

Kirkens antikvariske gravminder omfatter fire ældre gravsten: foruden den romanske gravsten (nr. 1), en senmiddelalderlig figursten over sognepræst Erik Hansen (nr. 2) samt to velbevarede figursten lagt i 1500-tallets anden halvdel over medlemmer af Svaveslægten til Harritslevgård (nr. 3-4). På kirkegården er endvidere o. 1800 indrettet en familiebegravelse for kirkeejerne, slægten Bardenfleth til Harritslevgård og 1859 opstillet et monument for faldne soldater under Treårskrigen.

Biskop Jacob Madsen berettede 1590, at Jørgen Svave og Catharina von Buchwalds gravsten (nr. 3) var lagt i gulvet, men hævet »3 Quarter«, hvilket skæmmede kirken.[43]

Gravsten. 1) (Jf. fig. 14), romansk, af granit, 161×51 cm, med affasede sider; nedre venstre hjørne er afbrækket. Prydet af et konturtegnet processionskors. Indmuret i skibets norddør.

2) (Fig. 74) 1465, over sognepræst Ericus Johannis (Erik Hansen), †1465.

Grå kalksten, 200×125 cm. Figursten med indhugget reliefportræt af afdøde iklædt kappe og kjortel; stærkt forslidt særlig langs venstre side og forneden, hvor også indskriften er afbrudt, på et tidspunkt efter Søren Abildgaard aftegnede stenen 1762 (fig. 75).[77] Ifølge denne tegning skal Erik Johansen udføre en velsignende gestus over den kalk, han holder frem for sig med venstre hånd, og ved hans fødder var et skråtstillet våben. Langs kanten løber minuskelindskriften: »Anno d(omi)ni m cc/ cclxv hic iacet obiit d(omi)n(u)s Eric(us) Ioh(ann)is/ [plebanu[s]…/ ecclesie orat(e pro eo?)]« (I det Herrens år 1465, her ligger, gik bort Erik Hansen, sognepræst … kirke … bed for ham). Indskriften afbrydes i hjørnerne af me-

Fig. 76. Gravsten nr. 3, 1557, over Elisabeth Svave (s. 5684). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Gravestone no. 3, 1557, for Elisabeth Svave.*

Fig. 77. Gravsten nr. 4, o. 1571, over Jørgen Svave og hustru Catharina von Buchwald (s. 5684). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Gravestone no. 4, c. 1571, for Jørgen Svave and his wife Catharina von Buchwald.*

daljoner med evangelistsymboler, af hvilke kun de to øvre er genkendelige som Mattæus' (tv.) og Johannes' (th.). Stenen følger samme grundlæggende kompositionsskema som to andre fynske præstegravsten fra tiden o. 1450, nemlig Jacob Mogensens i Vor Frue Kirke, Odense (1447, s. 1147) og prior Ulf Pedersens gravsten i Dalum Kirke (1456, s. 2870). Stenen lå indtil 1883 i skibets gulv ud for våbenhuset, da den i forbindelse med en omlægning af gulvet blev flyttet til sin nuværende plads ved korets sydvæg.[27]

3) (Fig. 76), 1557, over Elisabeth Svave, †1557. Grå kalksten, 180×89 cm. Figursten med portræt af afdøde stående i fuld figur med hænderne krydset foran livet og iklædt en lang kjole, hvis blomsterbrokade er hugget i lavt relief og særdeles velbevaret. Om håret har hun et enkelin. Ved hendes sider er to overdådige søjler, der blandt andet er udført som små englefigurer hver holdende en skrifttavle med versalindskrifterne »Hude mi/ Morge(n) di(g)« (I dag mig, i morgen dig) og »Spes/ mea/ Chr(i)s(tus)« (Kristus er mit håb). Søjlerne bærer Elisabeth Svaves hjelmprydede anevåbener, Svave (tv.) og Buchwald (th.), og imellem dem er et relief af Helligåndsduen. Om randen løber personalia i reliefminuskler: »An(n)o d(omi)ni mdlvii/ up den pinxdag is salige Jonckfru Elisabet/ Suaue va(n) dussem/ ertrick geschede(n) der Got gnedig ende bar(m)hartic« (Påskedag år 1557 har salig jomfru Elisabeth Svave forladt denne jord, Gud er nådig og barmhjertig), der afbrydes i hjørnerne af medaljoner med skildringer af Kobberslangen og Korsfæstelsen (foroven) samt et timeglas og et kranium (forneden). Chr. Axel Jensen anså stenen for et fynsk arbejde og forklarede den tyske indskrift med henvisning til afdødes slægt.[78] Stenen lå i nordkapellets gulv indtil 1883, da den blev flyttet op på korets nordvæg. [79]

4) (Fig. 77-78), o. 1571, over Ivrgen Svave (Jørgen Svave), †28. maj 1571 på Harritslevgård, og hustru Catharina von Buchwald, †11. okt. 1571.

Grå kalksten, 244×172 cm. Figursten med afdøde ægtepar stående under en dobbeltarkade. Jørgen Svave har kort hår og fuldskæg. Han er iklædt harnisk og holder med venstre hånd om sværdskæftet, mens hans hjelm ligger ved højre fod. Catharina von Buchwald er iklædt enkelin og lang kjole, og hun holder sine hænder krydsede foran livet. Arkaden og dens pilastre er prydet af parrets våbener, otte for hver. I et felt nederst på stenen er personalia anført med reliefversaler i fire forsænkede bånd, mens der i en kartouche foroven læses: »O Dot wo ist dein/ Plag. O Hel wo ist dein Staghel vnd dis sol/ mich nimmer Reweh/ Hoseas 13« (Død, hvor er din pest! Dødsrige, hvor er din sot! Min medlidenhed har jeg lagt bort. Hos. 13,14.).

Chr. Axel Jensen tilskrev gravstenen den såkaldte Odensekopist, der introducerede Groningenværkstedets stil på Fyn.[80] Denne stenhugger kendes blandt andet på de hjelmprydede våbener, hvor løvværket vokser fra skuldrene og ikke fra hjelmens ører, sådan som det da også ses på Svaves og von Buchwalds egne våbener. Inden for Odensekopistens arbejder indgår stenen i en gruppe på syv figursten, der særligt genkendes på skildringen af de harniskklædte mænd. Denne gruppe inkluderer to gravsten fra de nærliggende kirker i Grindløse og Ejlby, nemlig Anders Emmiksens og Margrethe von Ahlefeldts gravsten fra o. 1576 (s. 5612) samt Wilhelm Oldelands og Hilleborg Daas gravsten fra 1579 (Skovby Hrd.).[81] Fremstillingen af de afdøde ægtepar går da også igen på tværs af de tre gravsten.

Biskop Jacob Madsen beklagede sig 1590 over, at stenen var lagt højere end det øvrige gulv, hvilket skulle tilskynde folk til at gå uden om den, men biskoppen fandt, at det skæmmede kirken; det var da også forbudt at lægge gravsten hævet over gulvet. 1709 erhvervede Heinrich von Arenstorff og Charlotte Amalie Vind på Harritslevgård (jf. †messehagel nr. 3 og †alterskranke) graven, på den betingelse at Jørgen Svaves og Catharina von Buchwalds gravsten forblev liggende.[7] Stenen lå endnu 1755 'tæt for alteret i koret',[39] men er nu opstillet i tårnrummet.

†*Harritslevgårds gravkapel,* indrettet af Philip Johan Hagedorn (kirkeejer 1719-40) i den ene halvdel af nordkapellet; vel den nordre ende. Kapellet var afskærmet fra den øvrige kirke ved et †*gravgitter,* med en tavle over indgangen med Hagedornvåbenet og indskriften: »Obrist Lieutenant Philip Johan von Hagedorn til Harritzlefgaard døde d. 16de Aprill 1740«. Efterfølgende blev kapellet

Fig. 78. Søren Abildgaards tegning af Jørgen Svaves og Catharina von Buchwalds gravsten (nr. 4, s. 5668), 1762. – *Søren Abildgaard's illustration of Jørgen Svave and Catharina von Buchwalds's gravestone, 1762.*

sandsynligvis benyttet af de nye ejere af Harritslevgård, Bardenflethslægten. Kapellet blev sløjfet af generalmajor Johan Frederik Bardenfleth (kirkeejer 1771-1810) på et tidspunkt før 1805, og de kister, som henstod i kapellet, blev derefter begravet på 'en smuk indhegnet plads på kirkegården',[12] der siden tjente som Bardenflethernes familiegravsted (jf. ndf.).[82] At dømme efter de bevarede mindesten blev mellem 7 og 11 kister overført fra gravkapellet til kirkegården.

Begravede: Oberstløjtnant Philip Johan Hagedorn, begr. 27. april 1740 (jf. †kisteplade ndf.); Christiane Hoppe, begr. 24. juni 1769.[83]

†*Kisteplade,* 1740, fra oberstløjtnant Philip Johan Hagedorns kiste. På pladen var anført: »Disse Blomster strøes – paa den Himmel Salige Heres – Grav – Høyædle og Velbaarne/ Hr. Obrist Lieutenan(t)/ Philip Johan von Hagedorn som døde den 16. april 1740 – udi sit 74 Aar og den 27de Aprill hensat over Jorden udi Schoubye Kirke./ Trei ting høyest er: først fød og Kommen være/ Af brave fædres Roes, Saa lyksom Ægteære/ Men sidst en Salig Død, den Kroner overaldt/ Vor Tapher Hagedorn, til Deel de trei Ting faldt./ Efter Kampen og Striden/ Triumph, Krantz og Cronen.«[39]

Mindekranse. 1) 1904, over provst Carl Fog, †15 dec. 1901. En egekrans af sølv med sløjfe, hvorpå er indgraveret: »Til Provst Fog 20. Dec 1904«, og »Fra Medlemmer i Skovby Menighed«. Indsat i glasramme med sort baggrund, hvorpå der er malet antikvaindskriften: »Provst/ Carl Fog/ RD og DM (dvs. Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmand)/ Sognepræst/ Bogense og Skovby/ 3 April 1873/ †15 December/ 1901«. Kransen var opsat i koret indtil 1941, da den blev flyttet ned i skibet, hvor den nu hænger på nordvæggen.

2) O. 1932, over pastor N. P. Nielsen. En egekrans af sølv. På sløjfens ender er indgraveret »N. P. Nielsen,/ Sognepræst i Skovby./ 1904-1919« og »Fra Menigheden i Skovby/ 19 Juli 1932«. Indsat i en mørklakeret egetræsramme. Oprindeligt opsat i koret, men 1941 flyttet ned i skibet, hvor den hænger på sydvæggen.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 79), o. 1800. Den bardenflethske familiebegravelse er indrettet i kirkegårdens sydvestlige hjørne på stedet, hvor de ældre kister fra Harritslevgårds †gravkapel blev begravet på et tidspunkt før 1805 (jf. ovf.). Gravstedet blev navnlig brugt i 1800-tallets første halvdel og senest i 1937.

I plænen er lagt 26 sandstenstavler, ca. 45×70 cm, med personalia i indhugget skriveskrift; de er lagt i to rækker af henholdsvis 14 og 12 tavler. De ældste tavler er rimeligvis alle udført ved anlæggelsen af gravstedet o. 1800 og har dannet forlæg ved efterfølgende begravelser.

Allerede 1882 må fire af tavlerne (nr. I-IV) have været så forvitrede, at de ikke længere kunne læses, mens de øvrige 22 tavler blev suppleret med 162 cm høje sandstenssteler, en for hver tavle. Disse steler har indfældede marmortavler, 44,5×23/31 cm, hvorpå de ældre liggestens indskrifter er gentaget i indhugget antikva og optrukket med sort. Over tavlerne er desuden

hugget et reliefkors, og på baserne læses: »Fornyet Gravtavle 1882«. Herefter blev nye gravsteder markeret med både en sandstenstavle og en gravstele. Monumenterne er som følger:

A) 1740, over Oberstlieutenant Philip Johan Hagedorn til Harritzlefgaard, ⋆1666, † 16. april 1740.[84] En af de fire forvitrede liggesten.

B) 1753, over Hans Frederik Lassen, ⋆21. marts 1752, †1753.[84] En af de fire forvitrede liggesten.

C) 1753, over Christiane Lassen, 2. okt. 1753, †1753.[84] En af de fire forvitrede liggesten.

D) 1769, over fru Christina Hagedorn født Hoppe til Harritzlefgaard, ⋆4. juni 1687, †11. juni 1769.[84] En af de fire forvitrede liggesten.

E) 1771, over Oberst Johan Friederich Bardenfleth til Harritslefgaard, ⋆30. jan. 1695, †25. april 1771. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

F) 1772, over Anna Elisabeth Bardenfleth, fød Lasson, til Harritslefgaard, ⋆28. jan. 1715, †19. jan. 1772. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

G) 1779, over Sophie Elisabeth Bardenfleth, ⋆9. dec. 1778, †21. jan. 1779. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

H) 1782, over Detlev Bardenfleth, ⋆18. sept. 1782, †25. dec. 1782. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

I) 1786, over Frue Sophie Magdalene Bardenfleth, fød Løvenørn, til Harritslefgaard, ⋆25. aug. 1741, †2. sept. 1786. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

J) 1801, over Sophie Dorothea Bardenfleth, ⋆24. sept. 1801, †14. okt. 1801. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

K) 1805, over Premierløjtnant Hans Philip Bardenfleth, ⋆27. aug. 1775, †20. febr. 1805. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

L) 1811, over Johan Christian Bardenfleth, ⋆23. juni 1809, †8. okt. 1811. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

M) 1814, over Generalløjtnant Johan Friederich Bardenfleth, »Storkors af Dannebrog, Herre

Fig. 79. Den Bardenflethske familiebegravelse (s. 5685). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *The burial of the Bardenfleth family.*

til Harritslefgaard«, *7. okt. 1740, †27. jan. 1814. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

N) 1814, over Frue Ingeborg Dorothea Bardenfleth, fød Løvenørn, til Harritslefgaard, *31. juli 1744, †30. sept. 1814. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

O) 1817, over Christian Bardenfleth, *28. okt. 1816, †29. dec. 1817. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

P) 1819, over Paul Løvenørn Bardenfleth, *28. okt. 1816, †5. febr. 1819. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

Q) 1820, over Sophus Bardenfleth, 11. aug. 1818, †25. febr. 1820. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

R) 1827, over Oberstløjtnant Paul Christian Detlev Bardenfleth, ridder af Dannebrog, *22. marts 1774, †25. juni 1827. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

S) 1833, over Kontraadmiral Johan Friederich v. Bardenfleth, Storkors af Dannebrogen og Dannebrogsmand, *19. aug. 1772, †3. febr. 1833. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

T) 1846, over Juliane Christiane Wilhelmine Bardenfleth, *10. dec. 1814, †17. febr. 1846. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

U) 1852, over Generalløjtnant Frederic Løvenørn v. Bardenfleth, »Storkors af Dannebrog og Dannebrogsmand«, *15. juli 1781, †19. aug. 1852. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

V) 1853, over Christiane Albertine Bardenfleth, født Benzon, *21. sept. 1782, †14. april 1853. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

X) 1866, over Johan Frederik Carl Løvenørn Bardenfleth, *2. marts 1860, †2. nov. 1866. Liggesten af sandsten, suppleret med en sandstensstele 1882.

Y) 1883, over Oberst Johan Christian Bardenfleth, ridder af Dannebrog og Dannebrogsmand, *22. nov. 1812, †5. nov. 1883.

Z) 1884, over Frederikke Christiane Bardenfleth, født Juel, *24. aug. 1832, †24. nov. 1884.

Fig. 80. Fællesmonument for de faldne i Treårskrigen, 1859 (s. 5687). Foto Arnold Mikkelsen 2019. – *Monument to the fallen soldiers of the First Schleswig War, 1859.*

Æ) 1937, over frøken Amalie Marie Paula Bardenfleth, *4. sept. 1869, †12. juni 1937.

2) Fællesmonument for faldne i Treårskrigen (fig. 80). Monumentet, der blev opstillet 1859, er en stele af rødlig granit, som krones af et marmorkors; 245 cm høj. I stelen er indfældet en marmortavle, 54×36 cm, med indskrift hugget i versaler og antikva: »Minde over 28 danske krigere døde paa lazarettet paa Harritslevgaard 1848 og 49.« afsluttet af verset »De fulgte villigt Kongens Bud/ De agted ringe Liv og Hjem/ Men stoled trygt paa Reftærds Gud/ Da Oprørshæren stormed frem.« Yderligere en marmortavle, 20×38 cm, er indfældet i soklen og bærer indskriften: »Bekosted af Skovby Sogns Beboere ved frivillige Bidrag og oprejst den 6te Juli 1859.« Opstillet nord for tårnet.

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder anvendt i beskrivelsen af Uggerslev Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Odense Amt i almindelighed jf. også s. 52-54 samt 56-59. Henvisninger til *Danmarks Kirker,* København 1933- er angivet som *DK*, efterfulgt af betegnelsen på det pågældende amt; referencer inden for Odense Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. *Rigsarkivet i Odense* (RAO). *Bispearkivet*. Skovby Herreds Breve 1529-1720, 1837-52 (*Bispeark*. Skovby Hrds Breve) Synsforretninger og andre indberetninger 1631-1703 (med uddrag af regnskaber 1631-35), 1718-35 (*Bispeark. Synsforretn.)* – Visitatsprotokol 1732-1803 (*Bispeark*. Visitatsprot.) – Fyns biskops underretning om kirker, skoler og stiftelser 1743 (*Bispeark*. Kirker, skoler og stiftelser) – Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-30, 1831-43 (*Bispeark*. Kirker og kirkegårde) – Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-81, 1882-98 (*Bispeark*. Synsforretn. over kirker og præstegårde*)*.

Odense Amtsprovsti. Korrespondance ang. Lunde, Skam og Skovby Herreder 1812-16, 1819-21 (*Provstiark*. Korresp. ang. Lund, Skam og Skovby Hrd.). *Lunde, Skam og Skovby herreders provsti*. Korrespondance ang. Bjerge og Åsum Herreder 1812-14 (*Provstiark*. Korresp. Bjerge og Åsum Hrd.) – Synsprotokol 1844-1922 (*Provstiark*. Synsprot. 1844-1922) – Kirkesyn 1929-49 (*Provstiark*. Kirkesyn). *Bogense provstiarkiv*. Synsprotokol 1904-2000 (*Provstiark*. Synsprot. 1904-2000). *Pastoratsarkiv.* Kirkeregnskab 1577-1664 (*Pastoratsark*. Rgsk.). *Menighedsrådsarkivet*. Synsprotokol 1862-1981 (*Menighedsrådsark*. Synsprot.) – Korrespondance 1905-27 (*Menighedsrådsark*. Korresp.) – Forhandlingsprotokol 1918-26 (*Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.). *Gyldensteens Godsarkiv.* Grevskabets kirker 1699-1918 (*Gyldensteens godsark*. Grevskabets kirker) – Sager vedr. kirkerne 1803-1907 *Gyldensteens godsark*.Vedr. kirkerne).

Det Kongelige Bibliotek (KB). Kallske samling. 377. 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og i Langeland, af sognepræsterne til Thuras brug forfattet 1755 (Kallske saml. 377. 4°).

Nationalmuseet (NM). *Indberetninger.* Mogens Clemmensen 1911 (bygning); J. Magnus-Petersen 1893 (alterbordsforside); J. Magnus-Petersen 1895 (alterbordsforside); Chr. Axel Jensen o. 1911 (inventar); Mogens Larsen 1975 (prædikestol); K. Søndergaard Nielsen 1998 (alterbordspanel og altermaleri) Jan Brøndsted 2001 (alterbordspanel).

Tegninger og opmålinger. NM. Alfred Petersen(?) uden datering (opstalt, syd og nord); Mogens Clemmensen 1911 (opmåling af vinduer og nordportal, opmåling og snit af hvælvpille i skibet); Ebbe Lehn Petersen uden datering (plan, snit, opstalt).

Litteratur. Orla Hylleberg Eriksen, *Dendrokronologisk undersøgelse af boreprøver fra Skovby Kirke*, Odense Amt, NNU rapport nr. 58, Nationalmuseet 2019 (Hylleberg Eriksen 2019)

Historisk indledning ved David Burmeister, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Martin Wangsgaard Jürgensen, inventar og gravminder ved David Burmeister, heraf dog orgler ved Kristian Lumholdt. Kildelæsning ved Kathrine Faust Larsen, Bjørn Westerbeek Dahl, Kristoffer Christensen, Cecilie Bønnelycke, Lukas Svane Nielsen, Andreas Broby Åberg-Jensen og Svend Clausen. Oversættelser ved Patrick Marsden (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet juli 2020.

[1] Svend Aakjær, *Kong Valdemars Jordebog,* udg. af Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur, ved Svend Aakjær, København 1926-43, I, 104 (fol 19v i det originale manuskript). For senere omtaler af landsbyen se: Danmarks Stednavne. Nr. 14. Odense amts bebyggelsesnavne. Udg. af Stednavneudvalget ved John Kousgård Sørensen, Kbh. 1969.

[2] *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*. Udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, København 1894-1939 (*Repert.*), nr. 3089 (14. april 1376). Oversat til dansk i *Danmarks Riges Breve 4 rk.,* I, København 1984, 26-27, nr. 31.

[3] *Repert* (note 2) nr. 3582/6. marts 1387) og nr. 3771 (16. nov. 1390).

Fig. 81. Kirken gengivet i biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604. I RAO. – *The church as shown in Bishop Jacob Madsen's book of visitations, 1588-1604.*

[4] F. Uldall »Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, særlig paa Fyen«, *Kirkehistoriske Samlinger,* 5, 5 (1909-11), 231-32.
[5] »Regnskabsbog over Indtægten af Landehiælpen 1524-26«, Danske Magazin, 4. rk., II, 1873, 51.
[6] *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1551 f.* København 1885 f., 15. dec. 1574.
[7] RAO. *Bispeark*. Skovby Hrds breve
[8] *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden*. København 1892-1955 (*Kronens Skøder*), II, 471. Jf. også *Aakjær 1926-43* (note 1), II, 109.
[9] *Kronens Skøder* (note 8) III, 134-35; RAO. *Fynbo Landsting*. Skøde- og pantebog X, fol. 200v ff.
[10] RAO. *Fynbo Landsting*. Skøde- og pantebog X, fol. 358r ff.
[11] *Kronens Skøder* (note 8), III, 504-06.
[12] Jf eksempelvis RAO. *Provstiark*. Korresp. ang. Lunde, Skam og Skovby Hrd.
[13] RAO. *Menighedsrådsark*. Synsprot.
[14] Literis Mando (Søren Harries Clausen), *Bogense Byes og Skovby Herreds Topographie og Historie fra Sagntiden til Nutiden,* Bogense 1859, 108.
[15] *Kronens Skøder* (note 8), II, 471.
[16] L. S. Vedel-Simonsen, »Om kloster-sagn i almindelighed, og i særdeleshed om jomfruklosteret ved Saarup bye i det nordvestlige Fyen«, *Annaler for Oldskriftkyndighed* 1836-37, 114 ff.
[17] *Vedel-Simonsen 1836-37* (note 16), 117-18.
[18] Kirkegårdens afgrænsning svarer således nøjagtigt til matrikelkortet fra 1794, om end det er oplyst o. 1918, at et mindre areal fra Gyldensteens jorder blev lagt til kirkegården; RAO. *Gyldensteens Godsark*. Grevskabets kirker.
[19] RAO. *Bispeark*. Indb. om kirker og kirkegårde.
[20] RAO. *Bispeark*. Synsforretn.
[21] RAO. *Bispeark*. Synsforretn.; *Gyldensteens godsark*. Vedr. kirkerne.
[22] NM. *Korrespondancearkivet*.
[23] RAO. *Provstiark*. Synsprot. 1904-2000.
[24] RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.
[25] En sokkelkvader fra kirken indgår nu i kirkegårdsdiget nord for hovedindgangen.
[26] Tilsvarende udførelse med tynde stiksten genfindes på portalerne i Skamby Kirke (s. 5417).
[27] RAO. *Bispeark*. Synsforretn. over kirker og præstegårde.
[28] RAO. *Provstiark*. Synsprot. 1844-1922.
[29] Det søndre hul til stængebommen er omtrent 30 cm dybt, det nordre omtrent 170 cm.
[30] På grundplan over kirken fra 1900-tallets første fjerdedel er der angivet †murklodser foran hvælvpillerne. Disse klodser, der nu næsten er borte, har efterladt sig spor nederst på pillerne. Deres udseende, funktion og datering er uklar, men de har formentlig først og fremmest opfyldt et æstetisk behov.

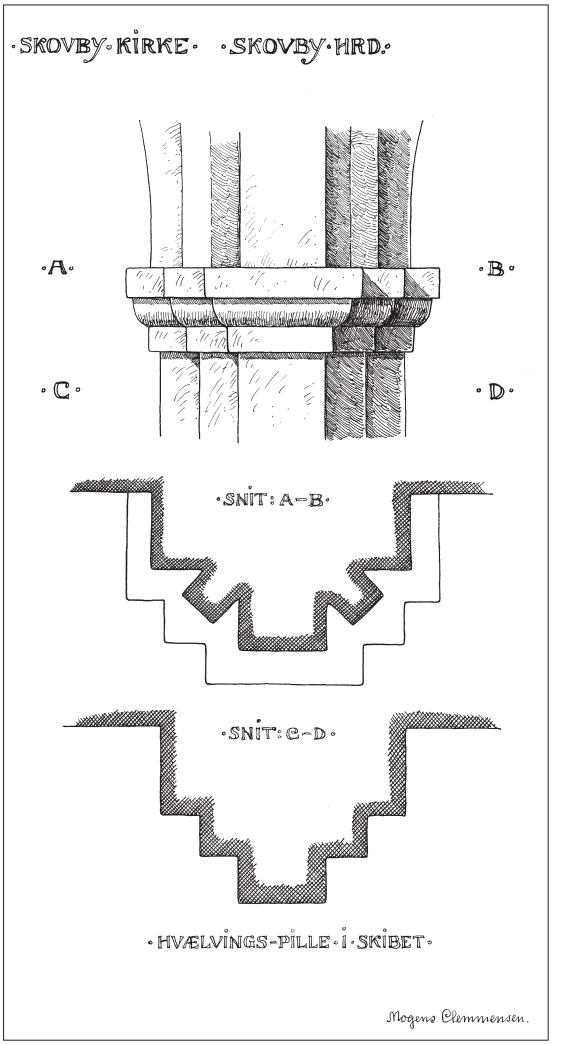

Fig. 82. Hvælvpiller i skibet (s. 5654). 1:25. Målt og tegnet af Mogens Clemmensen 1911. – *Vaulting pillars in the nave.*

[31] Den tredje kamtak fra oven mod øst er udstyret med et savskifte på bagsiden, hvilket muligvis er en rest af kamtakkernes oprindelige udsmykning.
[32] Et åbent stilladshul ses på våbenhusets vestmur.
[33] Det flade træloft berettes tidligst udskiftet 1718. RAO. *Bispeark*. Synsforretn.
[34] Eksempler på hulkelsvinduer kan findes i Vigerslev Kirke (østgavl) (Skovby Hrd.); Hårslev (østgavl) (Skovby Hrd.); Assens (tårnet) (s. 2446); Gamtofte (østgavl) (Båg Hrd.). I Østjylland mødes fænomenet i Aarhus Domkirke (korsarme) (DK Aarhus, 249-54); Aarhus Vor Frue Kirke (sydkapeller) (DK Aarhus, 1063); Randers Skt. Morten (nordre sideskib); Glenstrup (nordkapel) (Randers Amt).

[35] Biskop Jacob Madsen beskriver 1590 tårnet som åbent, hvilket må betyde, at tårnrummet ikke var overhvælvet. Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens Visitatsbog 1588-1604,* Odense 1995, Jacob Madsen 275-76.
[36] RAO. *Gyldensteens Godsark*. Vedr. kirkerne.
[37] *Rasmussen og Riising 1995* (note 35) 275-76.
[38] De profilerede kragbånd har mindelser om de lignende kragbånd fra Østrup Kirke (s. 4959), der formentlig rettelig bør dateres til tiden o. 1595, hvor koret blev ombygget og dermed ikke til en modernisering i 1700-tallet. Dette antyder også en datering af skibets hvælv i Skovby Kirke.
[39] KB. *Kallske Saml*. 377. 4°.
[40] Jakob Madsens beskrivelse af lofterne er en smule kryptisk: »... vnder Kirken Lofft malt. Lofft offuer Choret.« *Rasmussen og Riising 1995* (note 35) 275.
[41] *Hylleberg Eriksen* 2019. 16 prøver blev udtaget som boreprøver fra kirken, heraf kunne otte dateres. Tre prøver har bevaret splintved. Korets datering er baseret på to daterede prøver. Yngste bevarede årring er dannet 1122, og efter tillæg af manglende splintved på prøven må træet været fældet efter o. 1142 (prøvenr. 41502019). Efter tillæg af årringe kan det beregnes, at træet er fældet o. 1417. Kapellets datering er baseret på seks prøver, hvoraf tre har bevaret splintved. Den yngste daterede årring er dannet 1501 (prøvenr. 41501069). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved kan det beregnes, at træet er fældet o. 1520. I våbenhuset er der udtaget seks prøver, hvor alle havde for få årringe til, at en datering kunne udføres.
[42] Arbejdsbeskrivelse i NM. *Korrespondanceark*.
[43] *Rasmussen og Riising 1995* (note 35) 275-76.
[44] NM. Arbejdsbeskrivelse ved arkitekt Svend Åge Kofoed (1987).
[45] RAO. *Gyldensteens Godsarkiv.* Grevskabets kirker.
[46] Sven Rask »Grevinde Gyldensteen og kirkerne«, *Sletten. Årsskrift for nordfynsk lokal- og kulturhistorie* 1995, 20-29.
[47] 1949 godkendtes det at erstatte alterbordet med et nyt tegnet af H. G. Skovgaard og udført af mahogni. Dette blev ikke realiseret.
[48] NM. Indb. ved K. Søndergaard Nielsen (1998).
[49] Ulla Haastrup, »Fynske malere i Claus Bergs værksted omkring 1510-27«, Årbog for Svendborg og Omegns Museum 1992, 34 ff (navnlig 41-42) samt Jan Friedrich Richter, *Claus Berg. Retabelproduktion des Spätmittelalters im Ostseeraum,* Berlin 2007, 188. Haastrup karakteriserer Iver Pedersen og Peder Maler ved, at »Ansigterne er grove, ofte grotesk trykket sammen i en fladpandet form«, *Haastrup 1992*, 37. Richter peger på, at granatæblemønstret også blev benyttet på Hans Kemmers altertavle i Marienkirche, Lübeck, og at Iver Pedersen og Peder Maler derfor formentlig har haft kontakt til Kemmer.
[50] *DK Aarhus,* 1122.
[51] *Haastrup 1992* (note 49), 45-47, *Richter 2007* (note 49), 188.
[52] *Richter 2007* (note 49), 188.
[53] RAO. *Gyldensteens godsark*. Grevskabets kirker; NM. Indb. Ved Magnus-Petersen (1895).
[54] RAO. *Bispeark*. Synsforretn. (i årene 1721, 1726 og 1727).
[55] Det skal nævnes, at illusionistisk malede altertavler i 1700-tallets midte var ganske udbredte netop på Nordfyn. Såvel den ganske ensartede beskrivelse af kirkens altertavle i både 1631, 1720'erne og 1755 og særligt det forhold, at den bar latinske indskrifter, tyder imidlertid på, at det fortsat var den gamle altertavle fra 1500-tallet, der var i brug.
[56] Når det i Synsprotokollen for 1866 (RAO. *Menighedsrådsark*. Synsprot) hedder, at 'Kirken har fået et smukt alterbillede', kan det derfor ikke beskrive en aktuel fornyelse af altermaleriet.
[57] Som Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølv smedemærker før 1870*, Kbh. 1979-82, II nr. 4405, men i rektangulært felt.
[58] M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, København. 1941, 140-41.
[59] NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen (o. 1911).
[60] Jørgen og Martin A. Dahlerup (reds.), 50 års Jubilæumsudstilling *Jørgen Dahlerup Sølv og Design*, Rundetårn, København 2001, 42.
[61] NM. Indb. ved Mogens Larsen (1975).
[62] Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang«, *Fynske Minder* 1960-62, 230-56; Sven Arnvig, »Billedskæreren Hans Nielsen (Bang) og nogle samtidige billedskærere«, *Fynske Minder* 1966-68, 216-29; Mogens Bencard, »Hans Nielsen Bang og Jørgen Rasmussen – et svar til Sven Arnvig« *Fynske Minder* 1966-68, 230-33.
[63] Jf. diskussionen om tilskrivningen af Skt. Hans Kirkes prædikestol, s. 1375. En sammenligning mellem Gårslev Kirkes altertavle og Hans Nielsen Bangs opgang i Middelfart Kirke (s. 2312) afslører så nære sammenhænge mellem måden at udfærdige hår på, mellem figurernes store øjne med skelende pupiller og mellem kvindernes hovedbeklædninger, at det forekommer utænkeligt, at sidstnævnte ikke har haft nær tilknytning til Bangværkstedet. Endnu en indikation af dette er, at Jørgen Rasmussen i Gårslev Kirkes altertavle har overtaget Hans Nielsen Bangs særprægede skildring af ører som blotte hudlapper (sammenlign eksempelvis med Hans Nielsen Bangs prædikestol i Skeby Kirke, s. 4873).
[64] *Arnvig 1966-68* (note 62), 225; *Bencard 1966-68* (note 62), 231.
[65] Eksempler på dette senbruskbarokke skema er Michael Tuisch' prædikestol fra 1676 i Kerteminde (s. 1976) og prædikestolen fra 1679 i Pårup Kirke, s. 2672.
[66] Poul Grinder-Hansen, *Søren Abildgaard (1718-1791). Fortiden på tegnebrættet,* Kbh. 2010, kat. 347. Abildgaard anførte årstallet som »mcdlxxxvi« (1486), mens Hans

de Hofman, *Samlinger af publique og private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve*, København 1760 (*HofmFund*), 309 gentager præsteindberetningens læsning, 1496. Jf. også Skt. Nikolaj Kirke, Bogense, s. 2198.
[67] RAO. *Bispeark*. Kirker, skoler og stiftelser; *HofmFund* (note 66) V, 1760, 309.
[68] G. L. Wad, »Træk af vandalismen i Fyen«, *Aarbog for Odense og Assens Amter* 1926-30, 375.
[69] Yderligere oplysninger om orglet findes i Den Danske Orgelregistrant.
[70] RAO. *Menighedsrådsark*. Synsprot. samt *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprot.
[71] Den Hirschsprungske Samling, København, inv.nr. 167.
[72] Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, Hillerød, inv.nr. R 21.
[73] Henning Thalund, *Fynske Kirkeskibe* (*Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum* 27), Svendborg 1989, 63. Ifølge Thalund ligger der et dokument i skibet, der oplyser, at det blev skænket af Rasmus Rasmussen sommeren 1929, mens en udateret indførsel i synsprotokollen angiver, at det blev skænket på dennes 70-års fødselsdag 17. september 1938; RAO. *Menighedsrådsark*. Synsprot.
[74] F. Uldall, *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*, København 1906; 2. udg. ved Jens Vellev, København 1982 (*Uldall*), 136.
[75] *Ulldall* (note 74), 116.
[76] Gaverslund og Skjærup Kirker (begge Vejle Amt) samt Vor Frue Kirke, Svendborg (jf. *DK Svendborg*, 367); *Uldall* (note 74), 115-19.
[77] *Grinder-Hansen 2010* (note 66), 403 nr. 346.
[78] Chr. Axel Jensen, *Danske adelige Gravsten,* København 1951-53, I, 186, II, nr. 535 ser en forbindelse mellem brugen af symboler i hjørnemedaljonerne på denne sten og på sten fra et »tyskpræget, gotiserende« Assensværksted, der o. 1550 overgik til at hugge figursten. Det er imidlertid uklart, om han dermed mener, at Skovbystenen har en nærmere forbindelse til dette værksted ud over det rent motiviske sammenfald. Jf. Birgitte Bangs gravsten fra o. 1548, Niels Bendsen Brocks fra o. 1564 og Jørgen Laales fra o. 1566 i Assens, Vor Frue fra o. 1548 (s. 2570, 2573 og 2574).
[79] Våbenerne afviger en del fra dem, der er givet familien på Jørgen Svaves døtres gravsten i Skamby Kirke (Skam Hrd.).
[80] *Jensen 1951-53* (note 78), II, nr. 708.
[81] *Jensen 1951-53* (note 78), II, nr. 704-19.
[82] Martine Hansen, »Nogle optegnelser om Harritslevgård og dens ejere«, *Aarbog for Odense og Assens Amter* 1922-25, 280.
[83] RAO. *Pastoratsark*. Enesteministerialbog 1750-93, 297 (»Onsdagen d. 24.de Juny blev Frue Hagedorn paa Haretzlewgaard begraven«).
[84] L. S. Vedel-Simonsen, *Samlinger til Skovby Herreds Beskrivelse,* 1831, ms i NM, I, 150v.

SKOVBY CHURCH

Skovby is mentioned for the first time c. 1300 and subsequently throughout the Late Middle Ages. The church itself is first mentioned in 1376 in connection with the parish vicar. It may have been dedicated to Saint Martin of Tours (patron saint). Like all the churches of the district, Nørre Sandager paid 15 marks in 'land help' in 1524-26.

The church was owned by the Crown after the Reformation of 1536 and until 1679, when it was sold along with Hårslev Church to Erik Banner of Oregård. In 1694, Bishop Thomas Kingo acquired the two mentioned churches from Didrik Schult of Christiansdal. In the same year, the bishop sold the churches on to Ditlev Reventlow, and in 1716 Christian Carl von Gabel of Oregård acquired patronage of the churches at Skovby, Hårslev, Særslev and Ore. In 1720, Oregård was incorporated into the manor of Gyldensteen, which thereby also acquired ownership of Skovby Church. This ownership continued until the church became freehold on 1 April 1918.

In 1465, Skovby became a chapel of ease of Saint Nicholas Church, Bogense (cf. p. 2099). This relationship lasted until 1903.

Building. The church is a large Romanesque ashlar building with an apse in the east, which was extended several times in brick during the Late Middle Ages. The precise construction sequence cannot be definitely determined, although, as a first stage, the nave probably was extended to the west. In addition, a chapel was erected on the

north side around 1520, whilst a porch was constructed outside the nave's old south door. Finally, an impressive tower was erected at the west gable of the western extension. During the final years of the sixteenth century vaults were constructed in the chancel and the nave. The chancel vault was replaced by a replica during the late nineteenth century.

Furnishings. The medieval furnishings consist of a walled Communion table, in which a reliquary was found in 1820; a font, which with its acanthus and lion relief decoration reflects the area's contacts with Djursland; two bells, one from the 1400s and one cast by Poul Grydestøber in 1504; and the front of the Communion table, with its painting of the Holy Trinity by Iver Pedersen and Peder Maler. Bishop Jacob Madsen described the church's post-Reformation furnishings in 1590. He reported that a †rood screen pulpit divided the chancel from the nave, and that the chancel was furnished with both an early Reformation period †altarpiece with a depiction of the Passion and a 'solid cabinet', undoubtedly the †monstrance cabinet of 1496, which is mentioned later on as being housed in the church. The font stood in the North Chapel, which also contained two †side altarpieces, that the bishop asked to be removed, but were still present when he visited the church again in 1595. The pulpit is a Late Baroque piece from around 1665-75, and is easily recognisable as one of the works of the Middelfart wood carver Hans Nielsen Bang.

In 1820, the church owner Constance Gyldensteen was responsible for a major restoration of the church. Although this mainly focused upon the building, it also included †the Communion table, new †altarpiece and renovation of †the pews. Most of the altar silver is from 1852. An altar painting depicting the Resurrection was painted for the church altarpiece of the time by Christoffer Faber in 1853.

The pews by architect Knud Lehn Petersen were installed in 1926. The Votive ship 'Martha' was donated by Rasmus Rasmussen, Tofte, in 1929 and the Knud Eibye's menorah dates to 1939. The altarpiece depicting the Descent from the Cross was produced by Kaj Louis Poulsen in 1959. The colour scheme, which was created by Ernst Trier during the major restoration of 1971-75, mainly involves grey paint.

Sepulchral monuments. The church's antiquarian sepulchral monuments consist of three gravestones: A late medieval shaped stone for parish priest Erik Hansen (no. 1) and two well-preserved shaped stones from the second half of the 1500s for members of the Svave family of Harritslevgård (nos. 2-3). Bishop Jacob Madsen reported in 1590 that the gravestone for Jørgen Svave and Catharina von Buchwald was slightly raised above the floor, which blighted the church. In the churchyard is another family burial dating to around 1800 for the church owners, the Bardenfleth family of Harritslevgård, as well as a monument to the fallen soldiers of the First Schleswig War, erected in 1859.